

4/3

BUKA YA GO BUISA

STD. IV

E KWALETWE DIKOLO TSA
BATSWANA

Mokwadi ké

P. LESEYANE

J. L. VAN SCHAİK, LIMITED, PRETORIA

Buka Ya Go Buisa

e e ka dirisiwang mo Std. IV

E kwaletswe dikolo tsa Batswana

Mokwadi ké

P. LESEYANE

Tlhógó ya Sekolo sa Mabieskraal

P.O. Box 9, Mabieskraal

Kgatiso ya III

J. L. VAN SCHAİK. LTD., PRETORIA

1954

KETETSOPELE.

Ere ka dibuka tsa thutô ya go buisa di tlhokafala thata mo dikolong tsa Batswana, bogolo mo ditlhopheng tse di kwa pele, re kwadile bukana e ka bokhutshwane, gore e tle e êmêlê botlhôkwa boo. Maikaêlêlô a rona ké gore re e oketse, gore e tle ere ge Kgatisô ya bobedi e tla, e re sòlôfêlang gore ga e nke e diêga, buka, e, è êmêlê thutô ya IV ka botlalô. A baithuti ba yôna è ba natefêlê!

November, 1934.

MOKWADI.

Kajeno re romêla bukana e, go ya Kgatisong ya yôna ya boraro, mme re thaba thata ge re bile ra bôna sebaka sa go e oketsa. Re paletswe ke go fetisa koketso ya yona ya gompijeno kantlha ya go tlhokafala le go pagama ga thêkô ya dilo tse go dirwang dibuka ka tsôna. Re leboga Moruti G. P. Stegmann wa Neder. Geref. Kerk, Saulspoort, le Morena E. S. Moloto, tlhôngô ya Ofentse Skool, ka go bala gotlhe mo re ne re go kgobokanyeditse koketso ya bukana e le go kgetha mo teng, dithutô tse ba bonyeng gore go tshwanetse ga okediwa ka tsôna.

February, 1941.

MOKWADI.

1. KWENA LE KGABO.

Mo maokoribeng a noka ya Odi go kile ga bo go eme setlhare se setona sa moôpakôma. Ke setlhare sa leungô le le monate thata, le le ratwang ke ditshwene le dikgabo go feta maungô a ditlhare tse dintsi tsa naga.

Ka tsatsi le lengwe kgabo ya lemoga ge setlhare se, se budule thata. E ne é le ngwaga wa lešêkêrê le legolo, dijô tsa motho le phôlôgôlô di bônwa ka makete a magolo. Kgabo ya bôna gore go ka nna molemô mo go yôna gore e se ka ya itsise tse dingwe kaga setlhare seo, ka è ne è tshaba gore di ka tla tsa è patika.

Maitsibowa a mangwe le a mangwe è ne è kôpanna le dikgabo tse dingwe kwa marôbalong, fêla è eletlhôkô gore ge di phatlalla di ya le naga go batla dibapalô, di se ka tsa lemoga gore e ile kae. E ne ya re go tloga è be è thêllêla kwa setlhareng sa moôpakôma.

Setlhare se, se ne se okame bodiba jo bogolo, è le bonnô jwa kwena e kgolo. Kwena ya bôna kgabo ka lebaka le leleele ge è tsile go ja ga leungo la moôpakôma. Kwena ya eletsa thata go ka bua le kgabo, gore ka bobedi ba tsôna di tle di dirê selekane. Ka letsatsi le lengwe kgabo è rile è ntse ee ja ga setlhare, ya utlwa lentswe le re: "Dumêla rra, moo setlhareng!" Mme ya re: "Ehee, dumêla rra." Ya botsa ya re: "Ke mang yo o ntu-medisang?" Kwena ya re: "Ke nna kwena, morêna." Kgabo ya botsa, ya re: "A o batla thusô nngwe mo go nna?" Kwena ya araba, ya re: "Ke kopa thusô ya dijô, rra."

Kgabo ya bolêla gore è ja sejô se è sa itseng gore a se tla nna molemô mo kweneng go se ja, ka è ne è gopotse gore sejô sa kwena se sengwe fêla, ebong nama. Kwena ya bolêla gore e ja sengwe le sengwe se se jewang ke bo-Tshwene le ba botlhe ba losika leo. Jalo kgabo ya dumêla gore leungô la moôpakôma le tla nna molemô

go jewa ke kwena, ka gore yôna kgabo è le ya ntlo ya ga bo tshwene.

Ya simolla go è fulêla ga setlhare sa moôpakôma, ya latlhêla leungô mo metsing gore kwena è tle è kgônê go ja. Kwena ya amogêla, mme yaa ja leugô ka boitu-mêlô jo bogolo.

Kgabo è ne è tsaya gore selekane sa yôna le kwena è ne è le selekane sa nnete. Kwena yôna è ne è itse se è neng è se batla mo kgabong. Ka tsatsi le lengwe ya raya kgabo ya re: "Monna kgabo, O motho yo o makatsang." Kgabo ya re: "O raya jang?" Kwena ya re: "E setse è le sebaka se seleele re ntse re tlwaêlanye, mme ga ke ise ke utlwe O bua go êtêla kwa ke nnang teng."

Kgabo ya re: "Ga ke bolo go eletsa go êtêla kwa ga eno, mme ke pallwa ke ge ke sa itse go thuma; le gôna nka se ka ka kgôna go nna mo metsing." Kwena ya re: "Ge è le ka go thuma ke selô se sebôtlana se se bonôlô. Ke tla go bêtêga ke thuma ka wêna go fitlha kwa ke nnang teng. Ke lefatshe le le omeletseng."

Kgabo ya gakgamala, mme ya re: "Wa reng nê!" Kwena ya re: "Go ntse jaaka ke go bolêlla." Kgabo ya re: "Jaanong ka è setse e le bosigo re tla ya ka mosô." Kwena ya re: "Go siame, re tla kôpana gapê kamosô."

Kamosô kgabo le kwena tsa kôpana jaaka metlha. Fa moragô ga sebakanyana kwena ka e fêla pelo, ya re: "Re tshwanetse go tsamaya, gore re tle re bowe go ise go nne bosigo." Kgabo ya fologa ka bonakô ya tloêla mo godimo ga kwena. Kwena ya simolla go thuma ka kgabo, ya ralla bodiba jo bogolo, jo bo boteng thata.

Ge è lemoga gore è fa gare ga bodiba, ya bitsa, ya re: "Monna kgabo!" Kgabo ya re: "Ke nna." Kwena ya re: "Ke na le kgang le wêna, mme ke kgang e tona; ke eo: ga ke bolo go utlwa batho ba bolêla gore mo dinameng tse tsotlhe tsa phôlôgôlô nngwe lenngwe, ga go nama e è monate go feta sebete. Go tloga foo ke ntse ke eletsa go ka tshwara phôlôgôlô nngwe, ka è bolaya, gore ke tle ke jê sebete sa yôna. E sale è re ka tsatsi la ntlha ge ke go bôna mo setlhareng, ka be ke gopola sebete

fêla. Ge ke riana, ke ya go Go bolaya, gore ke tle ke kgônê go ja sebete sa gago. O intshwarêlê rra; kea itse ke tirô e è setlhogo e è botlhoko, mme ga ke kgone go itshwara.”

“Wa reng nê! O dirile tirô ya motho yo ô sa tlhalefang. Ke ntse ke gopola gore ga O ka ke wa ntôbêla sepê se O se batlang” ga bua kgabo. Kwena ya re: “E, go ntse jalo, kea go bolêlla ge ke riana.”

Kgabo ya re: “O dirile phosô e tona; O kabo O sale O bolêla ke santse ke le kwa setlhareng; jaanong ga go na molemô opê, ka gore ga kea tla le sebete se O se batlang. Ke se tlogetse mo godimo ga moôpakôma.” Kwena ya re: “Aóó! O bua jang nê?” Kgabo ya re: “Ke bua jaaka motho yo ô nang le tlhaloganyô; sebete se kwa setlhareng, mme ge O se batla, re ka bowa, ka y’o se go naya, wa se ja.”

Kwena ge è utlwa puô e, ya be è re: “Re tshwanetse go bowa, wa tla wa mpha sebete ka se ja.” Ya be è retologa è thumêla kwa lekoribeng la noka. Ge è fitlha kwa thokô ga noka, ya êma gore kabo è tloîlê mo godimo ga setlhare. Ge è le kwa godimo ga setlhare, è tletse letshogô le legolo, kwena ya è bitsa ya re: “Monna tsisa sebete seo, ke se je.” Kgabo ya re: “Lesilô ke wêna, sebete sa me se mo go nna, èseng mo setlhareng, O ka nna foo ka bosilo ba gago, O kile wa utlwa kae, ge sebete sa motho sea tle se nne mo setlhareng mong wa sôna a phela? Tirô ya gago, go tswa kwa tshimologong go ya kwa bofelong ké tirô ya lesilo. Bosilo ke nêô ya diganana.”

Go tloga foo go fitlha kajeno kwena è ntse è tlhoile kgabo, ka ge è kile ya è jabetsa mo go maswê. Le kgabo ga è le bale kwena, ka è kile ya batla go è bolaya. Kwena fa è tsamayang teng è ntse è eletsa ge è ka tshwara kgabo, mme kgabo le yôna è itisitse thata gore è se ka ya ba ya atamêla kwena, ka è itse gore, ge è ka e atamêla, è tla latlhêgêlwa ke bophelô.

2. DIPHÔLÔGÔLÔ LE MOGOBE WA METSI.

Go kile ga re ka motlha mongwe ga bo go le kômêllô e kgolo mo lefatsheng. Tau ya êpa pitsô e kgolo ya diphôlôgôlô, go tla go akanya gore di ka dira eng, gore e re ge pula e na di thibêllê metsi golô go le gongwe. Phôlôgôlô tse di neng di le teng kwa pitsong eo, e ne e le tshwene, lengau, masitise, phokobyê, mmutla, le khudu. Mme go ne ga dumêllanwa gore, go ka batlwa golô fa go tshwanetseng ga thibiwa teng gore go tle go êmê metsi ge pula e na. Mme erile ka tsatsi le le latêlang pitsô eo, diphôlôgôlô tsotlhe tsa simolla go dira tirô jaaka go ne go dumêllanwe; mme phokobyê ênê a bua gore, a ka se ka a iphetsa dinala ka go tlhola a ngapa lefatshe.

Diphôlôgôlô tse dingwe tsa itshôkêla tirô e di neng di dumêllane go e dira, go fitlhêla di e fetse. Ge e sena go fêla, pula ya tla ya na, mme mogobe wa tlala metsi, mme ga nna boitumêlô jo bogolo mo diphôlôgôlông tse di neng tsa itshôkêla tirô go fitlhêla e fêlê. Lege go ntse jalo, phôlôgôlô ya ntlha go nwa metsi ao, e ne e le phokobyê yo a neng a gana go thusa tse dingwe go dirêla metsi maêmô. Ge a sena go nwa, a ba a tlatsa nkgô ya gagwe, a simolla go thumêla mo metsing go a kgôtlêla. Mme tau ya itsisiwe tirô eo ya ga phokobyê, mme ya galefa ka bogale jo bogolo, ya laola gore tshwene e tsoge e nêwa melamu go disa metsi. Tshwene ya iphitla mo setlhareng gaufi le metsi. Phokobyê ka bonakô a lemoga selô se.

Ka go itse ka mo tshwene e ratang tswina ya dinotshe kateng, phokobyê a gakologêlwa leanô la go tsietsa tshwene. A tsamaya gaufi le setlhare se tshwene e neng e le mo go sona, a lôkêla monwana mo nkgwaneng, mme a dire jaaka ekete o itatswa tswina ya dinotshe, le gôna a nna a re: "Ga ke eletse metsi a bôna, ke ntse ke tladitse nkgô ka tswina e e monate."

Tshwene ge e utlwa mantswa a, ya tswa pelo, ya ba

ya pallwa ke go itshôka. Ka bonakô ya kopa phokobyê, gore a ka a e nathêlê dinotshe tse a neng a di ja. Mme phokobyê ka sebakanyana a itira yo o sa utlweng se tshwene e se buang. Fa moragô a raya tshwene, a re: "Ke tla go fa dinotshe ge O ka dumêla go latlha melamu ya gago, le go dumêla gore ke go bôfê." Tshwene ya dumêla go latlha melamu, le go bofiwa.

Phokobyê ge a sena go e bôfa mabôgô le maoto, mo e neng e sitwa ke go itshikhinya, a tloga a ya go nwa metsi, le go tlatša nkgô ya gagwê, le go thuma fa pele ga tshwene, le gôna a ntse a bolêla gore, ga ise a bone lesilo le le tshwanang naê, le le ka raêlwang ka selô se se seng teng. Phokobyê a tsaya molamu wa tshwene, a e kôbôla mo tlhogong ka ôna ka e ne e le sôna fêla se a ka se dirêlang tshwene. Fa moragô ga sebakanyana, diphôlôgôlô tsa tla tsa fitlhêla phokobyê a dirile tshwene tirô e e botlhoko e. Tau ya galefa segolo, mme ya nêêla gore tshwene e nêwê kôtlô e e botlhoko, le gôna e bidiwê lesilo. Ka yôna nakô eo khudu ya kopa gore e nêwê go lalla phokobyê go mo tshwara, mme diphôlôgôlô tse dingwe tsa gopola gore ea tshameka. Ge e tlhalosa mokgwa o e tla mo tshwarang ka ôna, ya baa gôna di lemogang ge e bua selô sa nnete.

Khudu ya tlhalosa gore go tlhokêga lelota le lentsho la dinotshe, mme le kgobêlwê mo godimo ga yôna. Ge go sena go dirwa se, yôna khudu e tla ya go êma fa kgorong ya legora la mogobe go bapa le metsi, gore phokobyê a tle a e semê letlapa le a ka êmang mo go lona ge aa ga metsi. Go dira jalo, phokobyê o tla bofiwa ke lelota le, go fitlhêla diphôlôgôlô di tle di mo tshwarê. Ga dirwa jaaka khudu e gakolotse, mme khudu ya tlogêlwa foo. Phokobyê a tsoga a tla. Ge a atamêla metsi, a tsamaya ka kêlatlhôkô e kgolo, a bile a gakgamala go fitlhêla go se opê fa metsing go a disa.

Ge a bôna selô se sentsho se a gopola gore ke letlapa, mme a leboga ge tau le diphôlôgôlô tse dingwe di dirile molemô o mogolo, go mo dirêla maêmô a a pila, go ka gêlla m etsi a sa kgome serêtsê. Erile fêla ge a ga

selô se a neng a re ke letlapa, maoto a gagwê a tôtômlêla, mme a tshwarwa. Jaanong a lemoga gore ô na a diretswe serai, ka jaanong khudu e ne ya ntsha molala wa yôna, mme ya simolla go tsamaya. Phokobyê ka a ne a santse a tshwerwe ka maoto a kwa pele fêla, a raya khudu a re: "Ge O sa ntese ka tsamaya, nka go thubaganya ka maoto a me a moragô." Khudu ya araba ya re: "O ka dira jaaka O rata." Phokobyê a leka go ka kgaoganya khudu ka maoto a gagwê a moragô. Ka go dira jaana, a fitlhêla a tshwerwe maoto a pele le a moragô.

Phokobyê a bitsa a re: "Khudu ge O sa ntese ka tsamaya, ke tloga ke go bolaya; ke santse nka dira se ke se ratang ka molomo le mênô a me. Ge O sa ntese, ke tloga ke go dirakanya dilô." Khudu ya araba ka go re: "Dira se O se ratang." Phokobyê a leka go ka ikgolola ka mênô. Bôna! a fitlhêla a bofegile maoto le tlhôngô. Khudu ge e bôna phenyo e e e dirileng ka go tshwara phokobyê ka botlhale jo bo ntseng jaana, ya itumêla thata mme ya simolla go tlhatloga ka ênê. Go ne go se sengwe se phokobyê a ka tlhôngang a se dira, ge e se go nna mo godimo ga khudu go fitlhêla diphôlôgôlô tse dingwe di tlê. Ka sebakanyana tsa gôrôga mme tsa gakgamala ka boitumêlô jo bogolo go fitlhêla phokobyê yo ô leferefere a tshwerwe ke khudu. Khudu ya bôkwa mme tshwene yôna ya sotlwa.

Gangwe fêla ge tau e tla ya atlhola gore phokobyê ô lekanywe ke go swa mme ga laolwa gore thukhwi ke ênê a tshwanetseng go bolaya phokobyê. Phokobyê a kopa boitshwarêlô, mme a se ka a reediwa ke opê. Ge a lemoga gore boitshwarêlô ga bo teng a batla leanô la go phšamola. A kopa tau gore e mo nêê gore a bolêlê tsela e a tshwanetseng go bolaiwa ka yôna. Tau ya dumêla. Phokobyê a kopa gore mogatla wa gagwê ô beolwê, ô tlodiwê leokwane, mme go ntiwê thukhwi a mo tshware ka ôna, a mo akgê, mme a mmetsaganyê le lefatshe, a thubê tlhôngô ya gagwê, gore a tla a swê ka gangwe. Tau ya dumêla, ka e ne e sa itse se phokobyê a se ikaeletseng. Erile ge mogatla wa gagwê ô sena go

beolwa, wa tshasiwa mafura, mme ga laolwa thukhwi gore a mo tshwarê, a mo akge, a thubaganyê tlhôngô ya gagwê le letlapa.

Thukhwi a dira jaaka a laotswê, mme a akga phokobyê gangwe, gabedi, ka la boraro mogatla wa gagwê wa rêlla mo atleng tsa ga thukhwi; mme a wêla kgakala. Bakeng sa gore phokobyê a wêlê fa fatshe, a tlhôma ka dinaô, mme a tshaba. Tau le phôlôgôlô tse dingwe tsa simolla go koba phokobyê. Tau e ne ya sia tse dingwe ge go kobilwe phokobyê. Phokobyê ge a lemoga gore tau e tla mo tshwara, a gakologêlwa leanô le lengwe. A sianna kafa tlase ga lekgôtlhō. Ge tau e atamela, phokobyê a êma ka maoto a moragô. a tshwara lekgôtlhō ka maoto a pele, mme a gowa, a re: "Thusa, lekgôtlhō le tla re wêla; le tshegetse, ke yê go batla kôta, ke tshegetse, re tle re bônê go tswa!" Tau ya lôkêla legetla la yôna kafa tlase ga lekgôtlhō, ya raya phokobyê ya re, a itlhagannê go batla kôta, go tla go e thusa; mme phokobyê ga a ka a tlhōla a bowa. Tau ka e ne e dumêla rure, gore lekgôtlhō lea wa, ya ntsha maatla a yôna aotlhe go leka go thibêla lekgôtlhō go wa, mme ya sala foo go fitlhêla e swê.

3. SEBUKUBUKWANA.

Go kile ga bo go le monna, mme mosadi wa gagwê a se na bana; o ne a le mo kutlonbotlhoko ka metlha. La bofêlô a ya kwa mosading mongwe yo ô botlhale go kopa thusô le kgakollô, gore a ka dirang gore mosadi wa gagwê a bônê ngwana. Mosadi yo a mo raya a re, ô tshwanetse a ya go batla namane e e nônnêng, gore a tlê a ntshê mafura mo go yôna go a tlhakanya le ditlhare tsa gagwê. Monna yo a tsamaya, a ya gae, mme ge a fitlha teng, a tlhaola namane e e akotseng e e se nang dinaka le mogatla, a e isa kwa mosading yo ô botlhale. Mosadi yo, ge a bôna namane e, a raya monna a re

jaaka a tsisitse namane e e se nang dinaka le mogatla, mosadi wa gagwê ò tla tshola ngwana yo ò se nang maoto le mabôgô; mme a mo raya a re, a se ka a bolêlla opê kgang e.

Monna yo a ya ga gabô, mme ge a fitlha teng, a bolêlla balekane ba gagwê ka ga se se tla diragalang. Famoragô ga sebakanyana mosadi wa gagwê a tshola ngwana. Ngwana oo e ne e le mosetsana, mme a na le mabôgô le maoto. Monna yo a gana go bitsa ngwana yo wa gagwê. A itaya mosadi wa gagwê, mme a mo raya a re, ò tshwanetse go tsaya ngwana, wa ya go mo latlha. A ya kwa mosading yo ò botlhale, a mmolêlla se se dirage-tseng, mme oo a mo raya a re, go diragetse jalo, gobane ga a ka a dira jaaka a mo laetse. A mo raya a re, mosadi wa gagwê ò santse a tla tshola ngwana wa mosimane yo ò se nang maoto le mabôgô.

Go ne ga nna jalo. Mosadi wa gagwê ò na a tshola ngwana wa mosimane, a se na maoto le mabôgô, mme a bidiwa Sebukubukwana. Ngwana oo a simolla go bua fêla ka tsatsi le a tsetsweng ka lônâ. Mosetsana yo a nang a latlhilwe ò ne a ntse a phela, mme a gola kwa a nang a latlhetswe teng. Ô ne a nna mo mosimeng mo seolong, mme a phela ka dinotshe, le dirowa, le marekhu.

Ka letsatsi lengwe mmaagwe Sebukubukwana a ya masimong, a mo tlogêla kwa gae a mo tswaletse mo tlung. Erile a ntse a se teng, mosetsana yo ò latlhilweng a tla kwa gae, a feta a êma kgakajana le ntlo, mme a re: "Batho ba kae?" Lentswe la tswa kafa teng ga ntlo, la re: "Ke fano." Mosetsana a botsa, a re: "O mang?" Lentswe la araba, la re: "Ke Sebukubukwana." Mme Mosetsana a kopa gore a mmulêlê. Sebukubukwana a araba ka gore, ga ka ke a bula ka a se na maoto le mabôgô. Mosetsana a bitsa, a re: "Sebukubukwana sa ga mmê, baana le maoto le mabôgô."

Maoto le mabôgô a nna teng mo go Sebukubukwana, mme a êma a bulêla kgaitradiê. Mme a tsêna, a fêêla ntlo, a ba a tsaya mabêlê, a a sila bupe, mme a dira

bogôbê. Pele ga go tsamaya a raya kgaitsadiê, a re, a se ka a bolêlla mmaagwê gore tirô e, e dirilwe ke mang. Ge a bodiwa, a re, ke ênê a e dirileng. Ere ge ba mo raya ba re, a e dirê gapê, a re: "Ke setse ke dirile." Ge a sena go mo laêla jaana, a bua, a re: "Sebukubukwana sa ga mmê, fitlha mabôgô le maoto," mme mabôgô le maoto a timêla.

Famoragô ga sebakanyana rraagwê le mmaagwê ba tla gae, mme ba gakgamala go fitlhêla ntlu e feetswe le dijô di ba letile gore ba di jê. Ba botsa Sebukubukwana gore, tirô e e dirilwe ke mang. A ba a araba, a re, e dirilwe ke ênê. Ba re: "A ke O e dirê gapê, re ke re bônê gore O e dirile jang." A araba, a re: "Ke setse ke e dirile."

Erile ka mosô mosadi a ya masimong, mme monna a sala a iphitlhile go bôna se se tla diragalang. Ka sebakanyana kgaitsadia Sebukubukwana a tla, a re: "Batho ba kae?" Ba dira jaaka ba letse ba dirile. A tsêna, a kgrapha ntlo; ge metsi a tlhaêla, a roma Sebukubukwana gore a yê go ga mêtsi kwa nokeng. Ka a ipôna a tsamaya, a tlala boitumêlô jo bogolo: ga a ka a êma kwa nokeng, mme a feta fêla, a tlogêla kgamêlô fa nokeng. Kgaisadiê ka a gakgamadiwa ke sebaka se seleele se a se tsereng, a tloga go bôna gore a ka ba a diilwe ke eng. Ge a fitlha kwa nokeng, a fitlhêla kgamêlô teng, monnawê a se teng. Ge a gadima a mmatla, a mmôna a tsamaya kwa kgakajana mo makgabaneng, mme a mmitsa. A gana go bowa. Kgaisadiê a bua, a re: "Sebukubukwana sa ga mmê, nwetsa mabôgô le maoto." Ka yôna nakô eo mabôgô le maoto a nyêlla, mme Sebukubukwana a wêla fa fatshe.

Mosetsana a boêla kwa gae go fetêla kwa a neng a nna teng. Erile ge a tsamaya, rraagwê a tswa, a mo tshwara, a mo atla, mme a mo thibêla go tsamaya. Mmaagwe ge a tla gae a tswa masimong, a bôna selô se ntse se itshikhinya mo mfapheng wa lekgabana. A ya go bôna gore ké eng, se a nang a se bôna kwa mfaphaneng wa lekgabana, mme a fitlhêla e le ngwana wa gagwê.

A mmotsa gore ò tsile jang teng, mme a araba gore ò itsisitse. Ge a mo raya a re, a tsamayê a bônê gore ò tsamaya jang, a bolêla gore, ò setse a dirle jalo. A mmêlêga, a ya ka ênê gae. Ge a tsêna kwa gae, a fitlhêla ngwana wa gagwê wa mosetsana teng; a itumêla ka boitumêlô jo bogolo. Mosetsana a bua, a re: "Sebuku-bukwana sa ga mmê, mela maoto le mabôgô," mme mabôgô le maoto a baa teng.

Ka tsatsi le lengwe mosetsana yo, le ba bangwe ba ya go êpa mmu wa letsoku, mme mosimane yo a ba sala moragô. Ge ba gadima, ba bôna a tla, mme kgaitsadiê a galefa thata. Ge a mmotsa gore ò batlang, a bolêla gore le ênê ò ya mmung wa letsoku. Kgaitsadiê a mo pateletsa go nna fa fatshe: fêla ge ba tsamaya, a ba sala moragô. Kgaitsadiê a mo itaya, a mo tlogêla mo gare ga tsela.

Moragô ga foo, pula ya tla ya na, mme fa mosimane a neng a le teng, ga ea ka ya na. Ge pula e didimala, basetsana ba raya mosetsana yo ba rê: "O iteile kgaitsadiô, a re yeng go mmatla." Ge ba tsêna kwa go ênê ba fitlhêla fa a neng a le teng go ntse go omile fêla. A bitsa kgaitsadiê, a re: "O ntiteile." Mme a mo kopa gore a mo itshwarêlê. A bua, a re: "Ke batla ntlo ya ga ntatê gore e tlê fa." Ntlo ya êma, mme mollô wa bo o tuka mo teng ga yôna. A ba raya a re ba ka tsêna mo teng ga yôna lege ekete ba mo iteile. Gapê a re, ke batla dikgomo tsa ga rrê gore di nnê fano, mme ka pelê tsa nna teng. Felô fa, e ne e le felô fa go ntlê thata, mme ba se ka ba tlhôla ba tloga teng kagosena-bokhutlô.

4. MONNA WA MOTLHOKI.

I.

Mo motseng mongwe go kile gabo go le monna mongwe wa motlhoki. O ne a se na bana, mme le dikgomo tsa gagwe di ne di se dintsi. Ka tsatsi lengwe le lentlê a ba a disitse dikgomo tsa gagwê. Ge a ntse fa thokô ga tsôna di fula, a utlwa gaufi le ênê dinônyane di ôpêla monate. A reetsa ka sebakanyana, mme la bofêlô a tloga a êma go di êlatlhôkô. Di ne di le dintlê mo tebong ya matlhô; le go ôpêla ga tsôna go ne go sa tshwane le ga nônyane tse dingwe. Di ne di le megatla meelele, le gôna di na le ditlôpô. Monna yo a tsamaya a ya kwa kgosing go bolêla se a se bonyeng. Morêna a mmotsa gore, di ne di le kaé. Monna yo a bolêla gore, di ne di supa.

Kgosi ya raya monna wa motlhoki, ya re: "O dirle sentlê go tla go mpolêlla. Ke tla go naya kgomo tsa me tse di supang, tse di nônneng go phadisa dikgomo tsa me tsotlhe. Ke swetswe ke bana ba ba supang mo ntweng, mme dinonyane tse ke tsôna di tlleng go nna mannô a bôna. O se ka wa lala O robetse; O di lebêllê bosigo bo botlhe, mme e tla re kamosô ka ntsha basimane ba barataro go di tshwara. O se ka wa nta tsa timêla."

Erile kamosô kgosi ya laêla gore, basimane ba botlhe ba motse ba bile diwe kwa kgotleng, mme a bua le bôna ka ga dinônyane. A ba raya, a re: "Ke tla kgêtha ba barataro ba lona, mme ke tla ntsha morwaakê yo o sa utlweng, go nna moetelli wa lona. Le tshwanetse la ya go tshwara nônyane tse. Ge le ka se ka la di tshwara le se ka la tla kwano." A ba fa ditlhabanô, mme a ba raya, a re, ge ba ka kgatlhana le mongwe, mme a ba tshwenya, ba tlhabanê naê go fitlhêla ba swê botlhe.

Basimane ba tswa go batla dinônyane tseo. Ba ne ba di koba ka malatsi a mantši; mme la bofêlô dinônyane tsa lapa, mme mongwe le mongwe wa bôna a tshwara nônyane ya gagwê. Fa ba tshwaretseng dinônyane teng,

ba lala teng. Erile ka mosô ba tloga go boêla gae. Ka go ne go le kgakala, ba phirimêlwa nageng. Ka maa-banyane ba fitlha fa mokgorong, mme ba bôna mollô mo go ôna, go se motho mo teng. Ba tsêna mo go ôna, mme ba rôbala. Fa gare ga bosigo mongwe wa bôna a thanya, mme a utlwa lentswe le re: "Nama tse di monate ke tse; ke tla simolla ka e, ke tloga ke tsaya e, ke be ke tsaya e, mme ke fetsa ka yo ô maoto mannye." Yo ô maoto mannye e ne e le morwa kgosi. Leina la gagwê e ne e le Semumu. Ô ne a sa itse go bua go fitlha ka lônatsatsi leo. Go tloga foo a itse go bua.

Moragô ga moo lentswe le le la didimala, mme mosimane yo a tsosa balekane ba gagwê, a ba bolêlla se a se utlwileng. Ba mo ganetsa, ba re, gaa utlwa sepê, ô ne a lôra, mme a ba raya, a re: "Ke ne ke sa lore." Ba dira leanô gore yo mongwe wa bona a se ka a rôbala, mme ere ge a ka utlwa, lentswe leo, a nôtê yo ô gaufi naê, go fitlha ba tsogê ba botlhe. Fa moragô ga sebakanyana, mosimane yo ô neng a sa rôbala, a utlwa motho a tlhaga a iketlile. E ne e le ledimo. A bua jaaka pele, mme a boêla kwa moragô go bitsa balekane ba gagwê, gore ba tlê go ja basimane. Mosimane a tsosa balekane ba gagwê, gore ba utlwê se se boletsweng ke ledimo. Erile ge ledimo le sena go tswêla kwa ntlê, basimane ba tsoga, ba tshaba. Ledimo la tla le balekane ba lônatsatsi, mme yare ba sa fitlhele opê, ba le bolaya, baa ja lônatsatsi.

Ge basimane ba ntse ba tshaba, Semumu a bôna gore ô tlogetse nônyane ya gagwê kwa ba neng ba letse teng. A êma, a re: "Ke tlogetse nônyane ya me kwa moragô, mme ke tshwanetse go bowa, go ya go e tsaya. Rrê ô laetse gore a se ka a mpôna ge ke sa tle nayô." Basimane ba re: "Tsaya e nngwe ya rona. Ga Oa tshwanna go ya kwa madimo a leng teng." A araba, a re: "Ke tshwanetse go ya go tsaya nônyane ya me." A tlhoma lerumô la gagwê fa fatshe, mme a ba raya, a re, ba le lebêllê. Ge le sa tshikhinyege, ba itse gore, ga go molato opê; ge le tshikhinyêga, ba itse gore, ô sianye, ge le wa. ba itse gore, ô sule. A bowa go lata nônyane ya gagwê,

Ge a ntse a tsamaya, a bôna mosadimogolo a ntse fa tlase ga letlapa le legolo. Mosadimogolo a mmotsa gore, ô ya kae. A mmolêlla gore ô boêla go tsaya nônyane ya gagwê. Mosadimogolo a mo fa mafura a re: "Ge madimo a go koba, O nathê mafura a, O a bêê mo godimo ga letlapa." A tsêna kwa mokgorong, mme a fitlhêla nônyane ya gagwê. Madimo a ne a ntse kafa ntlê ga mokgoro, kgakajana le ôna. E ne e le gôna ba fetsang go ja mong wa mokgoro. Ge Semumu a tswa mo mokgorong, ba mmôna, mme ba mo koba. Ge ba le gaufi le go mo tshwara, a natha mafura, a a latlhêla mo godimo ga letlapa. Madimo, a kgobokana fa letlapeng, mme ba le lwêla. Mongwe a re, letlapa ke la gagwê, o mongwe le ênê a re, ke la gagwê. O mongwe a le tsaya a le metsa. Ba bangwe ba mo tshwara, ba mmolaya, ba mo ja.

Ge ba sena go mo fetsa, ba simolla go sala Semumu moragô. Ge ba le gaufi le go mo tshwara gapê, Semumu a latlhêla mafura a bofêlô mo godimo ga letlapa. Madimo a lwêla letlapa le gapê. O mongwe a le metsa, mme le ênê ba mmolaya, ba mo ja. Ba tloga ba latêla Semumu gapê. Ge ba le gaufi naê a tsaya thatshana ya gagwê, a e latlhêla fa pele ga bôna. Thatshana ya tloga, ya tshaba, mme madimo a sala yôna moragô. Ya ba sianisa sebaka se seleele; labofêlô ba e tshwara. Ge ba fitlhêla e se motho, ba e kgaoganya, mme ba latêla mosimane gapê. Ô ne a setse a tshwere balekane ba gagwê. Ge ba ntse ba tsamaya, ba bôna madimo a tla. Ka yôna nakô eo ba bôna monna yo monnye a dutse gaufi le letlapa.

A ba raya, a re: "Nka dira gore letlapa le le iphetole ntlo mme la tshabêla teng." Ba mo raya, ba re: "A ke O dirê jalo, rea Go rapêla." A fetola letlapa ntlo, mme ba tshabêla mo go yôna mmôgô le monna yo monnye. Ge madimo a tla, a feta a dupa ntlo mme a simolla go e loma, ka a ne a gopola gore ke letlapa. Ba loma ntlo e go fitlhêla menô a bôna a fêla. Go tloga foo madimo a boêla ga bôna.

II.

Moragô ga moo basimane le monna o monnye ba tswa, mme basimane ba tsamaya. Ge ba tsêna kwa gae, ba se ka ba fitlhêla ôpe. La bofêlô ya re mo thotobolong ya molôra ga tswa mosadimogolo. Ô ne a tshogile, thata, mme a ba raya, a re: "Ke ntse ke re, ga gwa sala motho." Semumu a mo raya, a re: "Ntatê ô kae?" A mo raya, a re, batho ba meditswe, ke phokophoko. A botsa gore e ile kae, mme a re, e ile kwa nokeng.

Basimane ba tloga ba ya kwa nokeng. Ge ba tsêna kwa teng, Semumu a ba raya, a re, ênê ô tla tsêna mo metsing a tshotse lerumô. A re, ge ba ka bôna metsi a tshikhinyêga, ba itse gore ô mo maleng a phokophoko; ge metsi a le mahibidu, ba itse gore o e bolaile. Ge a sêna go bua jaana, a itatlhêla mo metsing, mme a nwêla. Phokophoko ya mo metsa kwa ntlê ga go mo khutla le go mo utlwiswa botlhoko. Mo maleng a phokophoko a fitlhêla rraagwê, le mmaagwê, le batho, le dikgomo. A tsaya lerumô la gagwê, mme a phunya phokophoko mala ka lônâ. Metsi a tshikhinyêga go fitlhêla phokophoko e swê, mme metsi a hibila. Ge makolwane a bôna se, a phunya mosima mo tlhakoreng la phokophoko, mme batho le dikgomo ba tswa.

Ka tsatsi le lengwe Semumu a raya mosimane mongwe, a re: "Ke ya kwa ngakeng; bolêlla kgaitsadiakê a apêê dijô tse di monate gore ke jê." Ga dirêga jaaka a boletse. A raya kgaitsadiê, a re, a mo tsetse letlalô la phokophoko e a e bolaileng go dira kobô. Kgaitsadiê a bitsa balekane ba gagwê gore ba yê naê kwa nokeng. Ge a tsêna kwa nokeng, a ôpêla pina, e, a re:

"Phokophoko ke romilwe go wêna,
Ke Sumumu, phokophoko go wêna."

Mmele wa phokophoko wa tswa. A sega dikgetšhane tse pedi go dira diêta, le se segolwane gore kgaitsadiê a tlê a dirê kobô.

Ka tsatsi lengwe Semumu a raya balekane ba gagwê, a re: "Ke ya go nyala morwadia Makakasula." Mme ba leka go mo kganêla go ya teng, gobane ò tla bolaiwa a jewa, mme a se ka a ba reetsa. A bitsa balekane ba gagwê ba a neng a ba kgethetswe ke rraagwê. Mo tseleng ba tsena felô gongwe fa bojang bo neng bo godile thata, mme legôtlô la tswa mo go bôna, la botsa Semumu gore, o ya kae. A araba, a ie: "Ke ya kwa ga Makakasula." Legôtlô la ôpêla pina e, la re:

"Bowa Semumu, bowa Sumumu;
Ga go na yo a bowang kwaga Makakasula;
Bowa, bowa, kgosi bowa!"

Semumu a araba a re, ga bowe, Legôtlô la re: "Ge go ntse jalo, mpolayê, ò latlhêlê tlalô la me kwa godimo." A dira jalo. Letlalô la re: "O se ka wa gôrôga ka kgôrô e e kwa pele; ò se ka wa jêla mo sethebeng se seša; ò se ka wa rôbala mo tlung e e se nang sepê." Ba gôrôga kwa motseng wa ga Makakasula, mme ba se ka ba tsêna ka kgôrô e e tshwanetseng. Mme batho ba re: "Ke eng se?" Bôna ba araba, ba re: "Ké tlwaêlô ya rona." Ge dijô di tsisiwa kwa go bôna mo sethebeng se seša, ba gana, ba re, ga se tlwaêlô ya bôna go jêla mo sethebeng se seša.

Ba fiwa ntlo e e senang sepô, gore ba rôbalê mo go yôna, mme ba gana go rôbala mo go yôna. Ka mosô kgosi ya raya Semumu le balekane ba gagwê, ya re, ba tshwanetse go ya go disa dikgomo. Ge ba le kwa madisong, pula ya tla ka sefakô. Semumu a phutholla kobô ya gagwê go dira ntlo, mme ba tshabêla mo go yôna. Maitsibowa ba isa dikgomo kwa gae. Morwadia Makakasula a tla go bôna. Mosetsana yo ò ne a rata mosimane thata. Mmaagwê a disa fa mosimane a gatileng teng, mme a gatisa mosetsana fa teng. Mosimane a fetoga kukama. Ge mosetsana a bôna a fetogile phôlô-gôlô, a gotsa mollô o motona, a mo gapeletsa mo go

ôna. Mollô wa mo fisa, mme a fetoga mosidi. Mosetsana a tsaya mosidi, a ô lôkêla mo pitseng ya metsi, mme wa fetoga lekau gapê.

Moragô ga sebakanyana ba bolla, mme ba tsaya mosetsana. Ge ba tloga mosetsana a tsaya lee, le lekuka, pitsa, le thitêlô. Ka ba ne ba thobile, ramosetsana a ba latêla. Ge ba mmona a tla, mosetsana a latlhêla lee fa fatshe, mme la fetoga mouwane. Rraagwê a tsamaya mo gare ga ôna ka sebaka; la bofêlô wa phatlalla. A ba latêla gapê. Mosetsana a latlhêla lekuka fa fatshe. Lekuka la fetoga letsha la metsi. Ramosetsana a leka go thibosa metsi ka go a ga ka segô, mme a se ka a a kgôna. La bofêlô metsi a kgala, mme a ba latêla. Mosetsana a latlha pitsa, mme ya fetoga lefifi le legolo, mme rraagwê a se ka a kgôna go tsamaya. Ge le sena go feta, a ba sala moragô. Mosetsana gapê a latlha thitêlô. Thitelô ya fetoga lekgôtlhê le letona. Ge le mo tlhola go le pagama, a boêla kwa motseng wa gagwê.

Semumu a tsamaya le mosadi wa gagwê, a ba a tsêna kwa ga gabô. Moragô ga foo a tswa kgosi e kgolo.

5. LETSOMÔ.

I.

Ka tsatsi le lengwe ke ne ka ya letsomô le malomê. E ne e le letsatsi le batsomi ba le bitsang 'tsatsi la batsomi'; letsatsi le go se nang phefô, le gôna go le maru mo godimo go dira moriti. Go-seng-teng ga phefô mo letsatsing le le ntseng jaana go lêtlêlla motsomi gore a tsomêlê gongwe le gongwe kwa a go eletsang, a se na pôi fô ya gore diphôlôgôlô di tla mo utlwa ka mowa, di tshaba a sale kgakala. Le mo dimpyeng ké thušô e kgolo gapê, ka di siana mo moriting o o dirilweng ke maru.

Re ne re na le dimpya di le pedi; ya ga malomêl eya me. Ka bobedi ba tsôna e ne e le bana ba mpya e e

'ngwe, mme legale di ne e se serobe. E kgolo e ne e le ya ga malomê. E ne e feta ya me ka nyaga tse pedi. Bobedi ba tsôna e ne e le dimpya tsa dipholo, le gôna tse di otlelegileng ka tshwannô, di bile di le pelokgale. Lebelô la tsôna le ne le sa tsewe kgang, ka ge rraatsô le mmaatsô e ne e e metsu ya masarwa. Ya ga malomê e ne e le thokwa, ya me e le tshêtlha. Ya gagwê e ne e bidiwa Retlajang; ya me e bidiwa Thulamotho.

Re ne ra bolla mo gae phakêla, ka mahube a banna, mme ya re ka go ne go le maruru, ra diêga kafa moragô ga thabana ya Bokgakgabêlô, letsatsi la be la re tswêla fa teng, ka ke ne ke ganna fa mollong o malomê a neng a o nkgotseditse a bôna ke gatsêla. Maikaêllô a rona, ge re tloga kwa gae phakêla, e ne e le gore re tle re tswêlwê ke letsatsi kwa motlhabaneng wa ditshêphê. Malomê ô ne a kile a bôna motlhala wa phudufutswana le wa photsana teng. Re ne re tshwanetse go tsêna teng e le gôna di kgaoganang le bo-mmaatsô, gore re tle re tsêê motlhala sentlê.

Mo tsatsing le le tshwanang le le, mpya ya ga malomê e ne e tshwara photi, kapô phudufudu bonôlô. Ge re lebile motlhabana wa ditshêphê, ka be ke setse ke ikutlwa tlala ka ke ne ke tlwaetse go ja phakêla. Ge ke bolêlla malomê gore ke bolailwe ke tlala, a nthaya, a re: "Itshôkê, ngwanakgaitadiaka, re tla tloga re bolaya, ke tla phunya ke go besetsa sebetse; dimpya le tsôna di bolailwe ke tlala, mme tsôna ke tla di phunyetsa megodu le mala." Ka mo raya, ka re: "Malomê, a O setse O aba phôlôgôlô O ise O e bolae; e tla re ge re ka bolaya tsupamolomo, O ka reng?"

Erile fêla ke fetsa go bua a ise a nkarabe, ka utlwa a letsa molodi, a re: "Tswe, tswe, tswe, sile, sile sile!!!" Ge ke tlhatlosa matlhô, ke leba kwa pele, ka bôna go tshaba phudufudu ya pholo e e naka di diphatso. Ka mo raya, ka re: "O tshwenya dimpya fêla, di ka se ka tsa e tshwara." Ge ke gadima, ka bôna mpya e thokwa e feta e kotame e gôga mogatla wa yôna fa fatshe, ka ba ka re, "Re tla bônna gongwe." Ge ke gadima kafa, ka

bôna e tshêtlha e feta e menaganye, ka ba ka re, "Gôna, gôna, tshêtlha ya gabo Thulamotho, ga rea go bôna, gaa!"

Ka sebaka se sekutshwane ra be re sa tlhole re bôna mpya kapô phôlôgôlô. Ka botsa malomê gore re tla dirang ka ge dimpya di re siile, mme a nthaya a re, re tshwanetse ra tsaya motlhala go fithêla re di bôna. A bolêla gore, ge di sa tshwara phudufudu di tla bowa le motlhala wa tsôna gore di tle di re bônê. Ka sebaka se sekhutshwane a sena go fetsa go bua, ka utlwa a re: "Nna pila, di etla; baakanya molamu wa gago O tle O konopê, mme O bônê gore O se ka wa rôba dimpya." A nthaya a re, ge ke konopa phôlôgôlô e sianye, ke se ka ka leka gore ke tlhamalletsa molamu mo go yôna. Ge ke dira jalo, nka tla ka bolaya dimpya. Ke tshwanetse ka konopa kwa pele ga yôna, ke gôna ke tla se keng ke e fosa.

Erile ge di atamêla, ka fitlhêla go se sebaka fa gare ga tsôna le phudufudu, mme ka mo kopa gore a se ka a konopa, a ka khutla dimpya. Ge ke rialo, a se ka a bua, fêla ka bôna a ipaakanya. Ge ekete di tla re fapaanya, mpya e thokwa ya re ea e tshwara, mme ya e fosa. Phudufudu ya thêlla, ka ba ka fitlhêla, e setse e tla go re feta gapê. Ge ke leba, ka fitlhêla molamu wa gagwê o namaletse mo phefong, o lebile kwa phudufudung, ekete o tla betsa fa pele ga yôna. Molamu le phudufudu tsa rakanna fa godimo. Molamu wa betsa phudufudu, ka ba ka fitlhêla o e kanamisitse. Ge e leka go tsoga, ka fitlhêla mpya e tshêtlha e setse e e pagame godimo, e e tshwere ka molala. Malomê a phamola molamu wa me, a sianna kwa dimpyeng le phudufudu, a feta a betsa phudufudu ka molamu mo tlhogong. Ge ke tsêna fa go ênê, ka fitlhêla phudufudu e setse e sule. Ka re: "E kae, malomê?" A re: "E setse e sule." Ka be ke tsaya molamu wa me, ke e setla dikgopô, ka re: "Ga ke mmolai, ke motshwadi."

Erile e sena go swa, ka bôna malomê a kgobokanya dikgonyana. Go ne go tletse maokana a a suleng, a a re fileng dikgong tse dintsi ka nakô e khutshwanyane. Ke ne ke gopotse gore o tla phunya phudufudu ka pelê gore dimpya di jê, mme ge ke mmotsa gore ke goreng ge a sa phunyetse dimpya, a nthaya a re, go a lesiwa gore phôlôgôlô e fôlê pele, ké gôna go ka phunyediwang dimpya tsaa ja. Ge a riana, a be a kgobokantse bojang, a bile a rôbêlla matlhabotsšana, a a latlhêla mo godimo ga bojang.

Ge a re o ntsha mokgwarô mo pateng a tshuba mollô, a fitlhêla mokgwarô o seô. A mpotsa gore, a ga ke ise ke o bone. Ka araba gore ga ke ise ke o bone. Ge a lemoga gore o latlhegile, a nthaya a re, ke salê fa phologo-long, o tla bowa ka pelê. Ka sebakanyana a be a setse a boile. O tlhagile a tshotse dithôbane tsa morulana di le pedi, e nngwe e le kima, e nngwe e le tshesane. Ka bôna a dira mosêtlhôngyana mo go e kima; ge a fetsa a ba a tsaya leswama le le lônâ a tlhagileng a le tshotse, a le sugasuga go le dira bolêta.

Ge a sena go dira jaana, a nthaya a re, ke khubamê, ke mo tshwarêllê thôbane e kima ka go e gatêlla fa fatshe, gore e se ka ya tshikinyêga. Ka mmotsa gore o dirang, mme a nthaya a re, o fêtlha mollô. A thôma thôbane e tshesanyane mo godimo ga e kima, fa a neng a go baakantse; a simolla go fêtlha. Ga goa ka ga tsaya sebaka ke ise ke bone mosi o kuwa, o tswa fa gare ga dikgonyana tse pedi tse. Erile go ise go ye kae ka bôna mannyêla a setse a kuwa mosi; a be a nthaya a re, ké gôna ge ke dirile mollô. Jaanong a o phuthêla gore o tukê mme a o latlhêla mo godimo ga bojang jo bo kafa tlase ga dikgong tse a neng a setse a di baakanyeditse go di tshuba, go gotsa mollô.

Erile ge mollô o simolla go tuka, a nthaya a re ke o lebêllê, gore o se ka wa tima a santse a phunya phudufudu, gore dimpya di tle di je mala, le gore a tle a mpesetse

sebete. Ka ke ne ke eletsa nama thata ka tlhókômêla thata gore mollô o tswê magala ka pelê; ka rola kuane ka o foka ka yôna, gore o se ka wa emisa go tuka.

Erile fêla ge a fetsa go phunya le go fa dimpya, a ba a mpotsa gore a mollô ga o ise o tswê magala. Ka mo raya ka re, a dule, ka be ebile ke setse ke a kgokgotha, ke a phatlalatsa, ke a baakanyetsa sebete. Ge a sena go se ntsha, a se bèka, a se tshêla letswai, ka gore ò ne a ntse a le tshotse mo pateng ya gagwê. Ka ke ne ke setse ke baakantsê magala, a se baya mo godimo ga ôna. E, ke ne ke eletsa nama thata, ebile ekete nka butswa le sôna.

Ere ka gore mollô o ne o le teng, sa se ka sa tsaya sebaka se ise se butswê. Ke ne ke eme kgakajana gore ke se ka ka nna ka se bôna se butswa, ka ke ne ke fêla pelo. Ka be ke utlwa a mpitsa a nthaya a re, ke tlê go ja. Ka tla ka bonakô; ka feta ka nna fa fatshe, ka simolla go ja. Enê ò ne a sa je; a rata gore ke je pele, ke be ke kgorê. Erile ke sena go ja mangathana a le mararo, ka be ke mo raya ke re, ò tshwanetse a ja le nna; mme a dumêla, ka a ne a se ka a rata go ntshwabisa.

Ge re sena go fetsa go ja, a mpotsa gore, a re tshwanetse go tsoma gapê, kapô re tshwanetse go boêla gae. Ke ne ke eletsa go tsoma, mme fêla ke tshaba gore ge re ka bolaya gapê, ò tla re ke mo rwadisê. Ka mo raya ka re, re tshwanetse go tsomêla kwa gae, mme a re, go sale ka mosô, re santse re ka tsoma sebakanyana re ise re boele kwa gae. Ò ne a itse gore re tshwanetse go bolaya phudufutswana e re neng re e bolletse. Ge re ntse rebua, ênê a be a ntse a rokêla phudufudu, gore e re a e rwele e se ka ya mo tshêla madi. Ra tloga ra tsamaya; ge re ise re ye kgakala, ka utlwa a re: "Motlhala wa phudufutswana ké o." Ka mo raya ka re, re tshwanetse go e tlogêla, re tla tla ka tsatsi le lengwe go e tsoma. Mme a dumêla.

Mpya e tshêtlha e ne e sa etse e thokwa. Yôna e ne e sa re sale moragô, e ne e tsoma go se kae. Erile re ise re ye kgakala, ka utlwa a re: "Sile!" Mpya e tshêtlha e ne e setse e e tsositse. E e kobile sebakanyana, ya be

e setse e e tshwara. Mmaayô o ne a se kgakala, ka gore erile fêla mpya e tshwara ngwana wa yôna, ya re ge e utlwa e lla, ya tlhaga e sianye. Ge e fitlhêla mpya e tshwere ngwana wa yôna, ya thula mpya ya be ya e kanamisa. Erile ge e tsoga, ya fitlhêla phudufudu e tsamaya fa kgakala. E thokwa e ne e setse e fetile. E ne ya bôna phudufutswana e tshaba, fêla ya se ka ya e tlhômêla, ya be e koba mmaayô. Erile ge e re ya e tshwara, ya e fosa, ya wa, ya menogana. E tshêtlha ya be e atametse, ya e tshwara.

Ge re sena go e bolaya ka utlwa a re, re tshwanetse ra be ra bolaya ngwana wa yôna, ka gore a ka tla a sala a tlhoka mafyi. Fa ka bôna gore o bua nnete. A nthaya a re, ke salê le diphudufudu tse pedi tse di suleng, ênê a latê ngwana wa yôna ka motlhala. Ka sebakanyana ka be ke bôna a tlhaga a e rwele. Go tloga fa ra tlhamallêla kwa gae. Malomê ô ne a rwele diphudufudu tse pedi, nna ke rwele phudufutswana. Erile re lebile kwa gae, mpya ya ka ya lomiwa ke nôga. Ge ke ya go tlhola gore ke nôga mang, ka fitlhêla e le lebolobolo. Ka itse gangwe, gore e tlaa swa. Ka fitlha ka e nosa mafyi a a bollô, mme ya phela.

MOSADI YO O NENG AA JA BATHO.

Go kile ga bo gole monna le mosadi wa gagwê. Ba ne ba na le bana ba le babedi, mosimane le mosetsana. Bana ba, ba ne ba nna le rraabômogolo. Mmaabô ô ne aa ja batho, fêla e seng monna wa gagwê. Ka letsatsi lengwe ba raya rraabômogolo ba re: "E setse e le sebaka re nna naô, re tlhologeletswe batsadi ba rona." A ba raya a re, oa dumêla, mme fêla ga itse ge ba tla ya ba bowa. A ba botsa ge ba itse gore mmaabô ô ja batho. La bofêlô a ba lêtlêlla go tsamaya, mme a ba raya, a re, ba tshwanetse go tloga ka nakô e itseng, gore ba tle ba

tsênê kwa ga mmaabô ka maabanyane, gore maabô a se ka a ba bôna. Mosimane a raya kgaitsadiê, a re: "Kgaitsadiaka, a re tsamayê."

Ba tlogile letsatsi le setse le phirimile. Ge ba tsêna kwa ga mmaabô, ba êma kafantlê, ba reetsa gore a mmaabô ô teng. Ba ne ba utlwa lentswe la ga rraabô fêla, mme ba mmitsa. A tswa, mme ge a ba bôna, a utlwa botlhoko thata. A ba botsa gore, ké go reng ge ba tsile kwa teng, le gore, a ga ba itse ge mmaabô aa ja batho. Ka yôna nakô eeo, ba utlwa modumô jaaka ekete ké wa pula. E ne e le modumo wa mmaabô a tla. Rraabô a ba tsaya, a ba lôkêla motlung, fa go lefifi, mme a ba bipa ka matlalô.

Mmaabô a tla a rwele phôlôgôlô le setopo sa motho. A êma, a re: "Go na le sengwe fa, se se nkgang monate fa." A bitsa monna wa gagwê, a botsa gore, ke eng se se nkgang monate mo tlung ya gagwê. A mmotsa gore, a bana ba gagwê ba tsile. Monna wa gagwê a re: "A oa tsênwa? Ga ba teng fa." A ya kwa ba neng ba le teng, mme a tlosa matlalô. Ge a ba bôna, a re: "Banaka, ke utlwa botlhoko go le bôna fa, ka gore ke tshwanetse go ja batho." A ba apêêla phôlôgôlô e a tlhagileng a e tshotse, mme ênê a ikapêêla motho yo a tlhagileng a mo tshotse. Ge ba sena go ja, a tswêla kwa ntlê.

Rraabô a ba raya, a re: "Ge le rôbala, le se ka la gatêllwa ké borôkô. Le tla utlwa batho ba bina, dibata di duma, le dimpya di bogola mo maleng a mmaeno. Se e tla nna tshupô ya gore, mmaeno o robetse, mme le tswê, le tshabê." Ba lala fa fatshe, mme monna le bana ba dira jaaka ekete ba robetse. Ba reetsa ka sebaka go utlwa medumô e rraabô a neng a e ba boleetse. Fa moragô ga sebakanyana, ba utlwa batho ba bina, ditau di duma, le dimpya di bogola. Rraabô a ba tsosa, gore ba tsamayê mmaabô a santse a robetse. Ba sadisa rraabô pila, mme ba ngwêsellâ, gore mmaabô a se ka a ba utlwa.

Mo gare ga bosigo mmaabô a tsoga, mme ge a fitlhêla bana ba gagwê ba tsamaile, a tsaya selêpê sa gagwê a ba latêla. Ba ne ba setse ba le kgakala ge ba mmôna a

tla a ba latetse. Ba ne ba lapile ba sitwa ke go siana. Ge a ba atamêla, mosimane a raya kgaityadiê, a re: "Kgaityadiaka, ôpêla pina ya gago e e monate, ka gongwe e tla re ge a utlwa O ôpêla monate, a re utlwêla botlhoko, a nta ra tsamaya." Mosetsana a re: "Ga ka ke a reetsa sepê jaanong ka a galogetse dinama." Mokaola (ke leina la mosimane) a re: "Leka, nnaka, ka gongwe e tla nna thusô go rona." A ôpêla pina ya gagwê, mme ge mmaabô a e utlwa, a bowa le moragô, a ya gae.

Ge a tsêna kwa gae, a wêla mo godimo ga monna wa gagwê, a re o mo rêma ka selêpê. Monna wa gagwê a mo kapa letsôgô a re: "Ge o mpolaya, monna wa gago e tla nna mang?" A tlogêla monna wa gagwê, a latêla bana ba gagwê gapê. Ba ne ba setse ba le gaufi le kwa ga rraabô-mogolo, mme ba feletswe ge mmaabô a ba tshwara. Mosetsana a wêla fa fatshe, mme mmaagwê a mo tsaya, a mo ja. A tloga a koba mosimane. Mosimane a wêla fêla fa mojakô wa ntlo ya ga rraagwêmogolo; a mo sêla a mo ja. Go ne go le banyana le batsofadi fêla kwa gae, ka ge batho ba ne ba ile masimong. A ja batho botlhe ba ba neng ba le kwa gae, le dikgomo tse di neng di le teng.

Ka maabanyane a boêla kwa ga gagwê. Go ne go le molapô o o boteng mo tseleng; ge a o atamêla, a bôna nônyane e ntlê. Ge a e atamêla, ya gola, ya gola, ya gola, go fitlhêla ge a le gaufi nayô, ya be e setse e le kana ka ntlwana. Jaanong ya ôpêla pina ya yôna. A e lebêlla, mme a ithaya a re: "Ke tla isa nônyane e go monna wa me." Nônyane ya tswêlla ya ôpêla ya re:

"Ke nônyane e ntlê ya molapô,
O tlile gaetsho go ntshwenya."

Nônyane ya mo atamêla ka bonya, e ntse e ôpêla pina ya yôna. Ge ba kôpana, nônyane ya tsaya selêpê mo mosading, mme e ntse e ôpêla. Mosadi o, a tlêlwa ke letshogô. A raya nônyane a re: "Mphê selêpê sa me, ga ke eletse nama tsa gago." Nônyane ya tlosa tsôgô

le lengwe la gagwê. A e raya a re: "Nnêê selêpê sa me, O nte ke tsamayê." Nônyane ya se ka ya mo reetsa, mme ya êmêla go ôpêla.

A bua gapê, a re: "Mphê selêpê sa me, O ntê ke tsamayê, monna wa me o bolailwe ke tlala kwa gae; ke batla go ya go mo apêêla." Nônyane ya ôpêla thata go feta la ntlha, mme ya tlosa leoto la gagwê. A wêla fa fatshe a lla ka lentswe le legolo, a re: "Mong wa me, ke itlhaganetse go ya gae. Ga ke batle sepe se e leng sa gago." O ne a bôna a le mo kotsing e tona, a raya nônyane gapê, a re: "Ga O itse go ôpêla pina ya gago pila, ntesê ke tsamayê, ke tla e go ôpêlla ka bothakga."

Nônyane ya phatlalatsa diphuka tsa yôna, ya mo gagola mala. Batho ba bantsi ba tswa mo maleng a gagwê, bangwe ba phêla, bangwe ba sule. Ge ba tswa a ba tshwara, a ba metsa gapê. Bana ba boêla kwa go rrabômogolo, mme batho ba thologêla teng, ba ba dira babusi ba fatshe leo, gobane e ne e le kaga bôna gore a tlêlwê ke lesa. Famoragô, mosetsana a nyalwa ke morwakgosi e kgolo ya lefatshe leo, mme Mokaole a nyalwa morwadia kgosi eo.

7. NONYANE E E NENG YA DIRA MAFYI.

I.

Go kile ga be go le motse o mogolo ntlheng ya botlhabatsatsi jwa lefatshe la Bokalaka. Baagi ba ôna ba ne ba le bantsi thata, mme ba ne ba phela ka mabêlê. Mme go ne ga nna ngwaga wa kômêllô le tlala e kgolo. Ga be go le monna mongwe wa motlhoki mo motseng oo, leina la gagwê e le Masilo, mme a na le mosadi. Ka tsatsi lengwe ênê le mosadi wa gagwê ba ya go otola kwa masimong, mme ba otola letsatsi le lotlhe. Ka maa-banyane ba boêla gaê, le baotodi ba bangwe; mme ga

tla nônyane, ya feta ya kotama mo godimo ga mokgo-tshwana o o neng o le fa thokô ga tshimo, ya lla ya re: "Tema ya ga Masilo, tlhakatlhakana!" Ga dirêga jaaka nônyane e buile, mme moragô ga foo, nônyane ya tsamaya.

Kamosô Masilo le mosadi wa gagwê ba tsiêtsêga thata, ge ba fitlhêla fa ba letseng ba go lemile go medile ditlhaga, le ditlhatshana. E, ba ne ba tsiêtsêga thata, ba be ba sitwa ke go itse fa ba letseng ba go lemile. Masilo a botsa, a re: "Mosadi, a rure ke gôna fa re letseng re lema teng fa?" Mosadi a araba, a re: "Ke gôna, ka ke bôna batho ba re letseng re lema nabô ba ntse ba lema mo temeng tsa bôna tsa maabane." Baotodi ka ba bôna se se diragaletseng Masilo le mosadi wa gagwê, ba kgobokana go bôna se se diragetseng; mme ba simolla go ba tshêga, le go ba sotla, ba re: "Ga go na nnete mo go se le se buang, ké gore le metlapa."

Masilo le mosadi ba simolla go otola gapê ka letsatsi leo, mme maitsibowa ba ya gae le matsema a mangwe. Nônyane ya tla gapê ya dira jaaka pele. Ge ba tla gapê kamosô, ba fitlhêla tema ya bôna e nyeletse gapê jaaka tsatsi la ntlha. Masilo le mosadi wa gagwê, ba dumêla gore bangwe ba ga bôna ba ba loile.

Lege go ntse jalo Masilo le mosadi ga baa ka ba itsapa go lema gapê; mme erile ka maabanyane matsema a boêla gae, Masilo a raya mosadi wa gagwê, a re: "Eya gae, ke tla sala, gore ke tle ke bônê selô se se jang tirô ya rona." Mme a tsamaya, a ya go iphitlha fa tlhogong ya tshimo mo mokgorong o nônyane e neng e tlwaetse go kotama mo godimo ga ôna.

Ge a santse a ntse, a gopola, nônyane ya tla. E ne e le nônyane e ntlê thata. A e lebêlla ka sebaka, a kgaatlhwa ke bontlê jwa yôna: mme ka pelê ya simolla go bua ya re: "Tema ya ga Masilo, tlhakatlhakana." Masilo a e tshwara, mme a re: "Ah! ké wêna O jang tirô ya diatla tsa rona?" A ntsha thipa ya gagwê mo selateng go e kgaola molala. Nônyane ya re: "Se mpolayê, ke tla go dirêla mafyi, gore O jê." Masilo a araba, a re: "O

tshwanetse wa busa tirô ya diatla tsa me pele." Nônyane ya bua ya re: "Tema ya ga Masilo, bowa!" Mme ya bowa; jaanong Masilo a raya nônyane a re: "Dira mafyi! Mme ya dira mafyi; Masilo a ja. Ge Masilo a sena go ja, a tsêêla nônyane kwa gae. Ge a lebile kwa gae, a e lôkêla mo kgetseng.

Ge Masilo a tsêna kwa gae, a raya mosadi wa gagwê, a re: "Tlhatswa ditsaga!" Mme mosadi wa gagwê a ba a bolailwe ke tlala, mme a araba a galefile, a re: "Ké eng se O tsileng go se lôkêla mo ditsageng?" Masilo a mo raya, a re: "Dira se ke go rayang ke re se dirê, O tla bôna." Ge a sena go tlhatswa ditsaga, Masilo, a ntsha nônyane mo kgetseng, a e raya, a re: "Dira mafyi, gore banakê ba je!" Mme nônyane ya tlatsa dinkgô ka mafyi. Bana ba simolla go ja; ya re ge ba feditse go ja, rraabô a ba raya, a re, ba se ka ba bolêlla opê ka ga nônyane ya gagwê, le eseng balekane ba bôna. Ba ikana fa pele ga gagwê, gore ga ba kitla ba bolêlla opê ka ga yôna.

Masilo le ba ntlo ya gagwê ba simolla go phela ka nônyane. Batho ba motse ba gakgamala thata go bôna Masilo, le mosadi, le bana ba gagwê ba ntse pila mo mmeleng, mme e le mo motlheng wa tlala e kgolo. Ba leka go disa ka kêlatlhôkô, go bôna se Masilo le ba ntlo ya gagwê ba se jang; ba se ka ba lemoga sepê. Ka letsatsi le lengwe Masilo le mosadi wa gagwê ba ya kwa tshimong ya bôna, mme ya re fa gare ga motshegare wa letsatsi leo, bana ba motse wa bôna ba phuthêga go tshameka.

Botshamekêlô e ne e le fa pele ga ntlo ya ga Masilo. Erile ge ba ntse ba tshameka, bana ba gangwe ba raya bana ba ga Masilo, ba re: "Ké ka baka la'ng ge le akotsê, rona re bopama?" Ba araba, ba re? "A re akotsê? Re ntse re gopola gore re tshwana le lona." Lege go ntse jalo bana ba ga Masilo ga baa ka ba ifsise ba bangwê se bôna le batsadi ba bôna ba phelang ka sôna. Bana ba bangwe ba ba sala moragô ka go ba bofsa se bôna

le batsadi ba bôna ba phelang ka sôna, le bôna ba ba solofetsa gore ga ba kitla ba itsise opê.

La bofêlô bana ba ga Masilo ba raya ba bangwe, ba re: "Go na le nônyane mo tlung ya ga rraetsho e e dirang mafyi." Mme bana ba bangwe ba re: "A le ke le dirê gore re e bonê." Ba tsêna mo tlung, mme ba e ntsha mo felong fa go fitlhegileng, fa rraabôna a neng a e beile teng. Ba bolêlla nônyane gore e dire jaaka metlha, mme ya ntsha mafyi, balekane ba bôna baa ja, gone ba ne ba bolailwe ke tlala thata.

II.

Ge ba sena go nwa mafyi, ba kopa gore nônyane e ba binêlê, mme bana ba ga Masilo ba e bofolla fa e neng e bofetswe teng. Nônyane ya simolla go bina mo tlung, mme mongwe wa bôna a re: "Fêlô fa go pitlaganye fa; go ka nna molemô thata gore re e ntshetse kwa ntîlê, gore e tle e binêlê mo leseding." Ba ntshetsa nônyane kwa ntîlê gore e binêlê teng. Ge ba ntse ba e bogetse, ba tshêga, nônyane ya fofa, ya ba tlogêla ba maketse. Bana ba ga Masilo ba tsêna mo tlallong le tsietsing e kgolo, ba re: "Ka tsatsi le, rraetsho o tsile go lala a re bolaile: re tshwanetse go e sala moragô go fitlhêla re e tshwarê."

Ba e sala moragô tsatsi le otlhe, gobane erile ge e setse e le kgakajana le kwa gae, e nne mo setlhareng, gongwe fa fatshe, ba be ba e atamele thata; mme ba forêga gore ba tla e tshwara. Ge mongwe wa bôna a otlolla letsôgô la gagwê go e tshwara, e fofe, e tshabe.

Erile matsema a bowa kwa masimong, batho ba fitlhêla bana ba bôna ba seô, ba ile le nônyane. Go ne go sai tse opê se se ba diragaletseng. Erile ge Masilo a tsêna mo tlung ya gagwê, a fitlhêla nônyane e se teng, a itse ka gangwe kwa bana ba ileng teng. Lege go ntse jalo, a se ka a itsise mongwe wa batsadi ba bôna. O ne a le mo bohutsaneng jo bogolo bakeng la nônyane ya gagwê, ka a ne a itse gore o latlhegetswe ke dijô.

Erile maabanyane a tsêna, bana bao ba bôna gore ba tshwanetse go boêla kwa gae. Ka yôna nakô eo ga tsoga phefô e kgolo ya pula le digkadima tse dikgolo, mme ba tlêlwa ke poifô e kgolo. Mo go bôna ga be go le mosimanyana, yo o seng boi, a bidiwa Mosimanyanamotong, yo o ba tiisitseng môkô ka go ba raya, a re: "Se boifeng; nka laêla ntlo gore e ikagê." Mme ba re: "Rea rapêla, dira jalo." Mme a re: "Ntlo ikagê!" Ntlo ya ikaga, legôna dikgong tsa ikgobokanya. Bana ba tsêna mo tlung, ba gotsa mollô o motona; mme ba simolla go besa dirowa le digwere tse ba neng ba di epile.

Ge ba santse ba besitse dirowa le digwere, mme ba le mo boitumelong, ga tla Ledimolejabatho, mme ba utlwa lentswe la gagwê a re: "Mosimanyanamotong, ako O mphê ga dirowa tse O di besitseng." Ba ne ba tlala poifo, mme Mosimanyanamotong a ba raya a re, ba mo nêê tsa bôna. Ba di mo naya, mme a di latlhêla kwa ntlê. Ge Ledimolejabatho le santse lee ja, ba tswa, ba tshaba. Ge le sena go ja, la ba latêla. Ge le ba ata-mêla, ba gasa medi le dirowa fa fatshe; ya re le santse le e sêla, le e ja, ba tshabêla kwa pele.

La bofêlô, ba fitlha fa gare ga dithaba tse dikgolo fa go tletseng ditlhare. Basetsana ba ne ba setse ba lapile, mme ba pagama mo godimo ga setlhare. Dingwe, a tla a leka go diga setlhare ka dinala tsa gagwê tse ditelle, tse di bogale. Mosimanyanamotong a ba raya, a re: "Ge ke ôpêla, lona le re, setlhare nna thata, setlhare nna thata."

A ôpêla pina e a re:

Ke bosilo,
Ke bosilo go nna motsamai,
Le go tsamaya lêêtô le basetsana,
Le madi a basetsana mo godimo ga gago
Ge re besitse dirowa tsa naga,
Lefifi le legolo la re wêla,
E ne e le leshuithi le le tshosang.

Ge a ntse a ôpêla, ga tla nong e kogolo ya fofa fa godimo ga bôna, ya re: "Itshwarelleng ka nna." Bana ba itshwarêlla ka nong, mme ya fofa ka bôna, ya ba isa motseng wa bôna. E ne e le fa gare ga bosigo ge e tsêna teng, mme ya ya go nna kwa kgorong ya lapa la gabo Mosimanyanamatong. Kamosô ge mmaago Mosimanyanamatong a tswa mo tlung, a tsaya molôra, a o tshollêla mo godimo ga nong e, mme a re: "Nong e, e itse kwa bana ba rona ba leng teng." Erile fa gare ga motshegare, nong ya romêla lefoko kwa kgosing, ya 1e: "Laola batho ba gago gore ba ale mesêmê mo ditseleng." Kgosi ya dira jalo, mme nônyane ya tsisa bana ba botlhe, mme batho ba itumêla ka boitumêlô jo bogolo.

8. BATHOBATSHO BA AFRIKA-, BORWA.

I.

Ge makgowa a tsêna mo fatsheng leno la Afrika-Borwa, ba fitlhetse batho ba bantsho ba ntse ba na le kitsô ya go lema mmu, le go jala dipeo tsa mefuta, e mentsi tsa mabêlê a a bidiwang mabêlê a bathobatsho. Mo ngwageng wa pula e kgolo ba ne ba fola mabêlê a mantsi, a e neng e le sejô sa bôna se segolo. A ne a baakanyediwa go jewa ka tsela tse dintsi. Motlhamongwe a ne a apeiwa lefatana, fagongwe mosutlhane, fagongwe bogôbê.

Ka ngwaga wa pholô e kgolo, bogolo ba mabêlê bo senyediwa mo bojalweng. Mabêlê a lôkêlwa mo metsing go fitlhêla a simolla go mela. Ka nakô e, a ntshiwa mo metsing, a lokelwe mo nkgong e e se nang sepêgo fitlhêla a melê ka botlalô, jalo a ntshediwe mo tsatsing gore a ômê. Ge a omile sentlê, a isiwa mo lwaleng, a gailwe bupe. Bupe boa bedisiwa go dira ting. Ting e apeiwa

mogetlo. Ge mogetlo o sena go fôla ka tshwannô, o-a futswêlwa, mme o lesiwe go fitlhêla o belê, jaanong go tsewe motlhôtlhê, go ntshiwe bojalwa mo morokong.

Batho ba bangwe ba rata go nwa nagowana, ba bangwe ba rata go ja dintshê. Ba bantsi ga ba rate go nwa bojalwa e santse e le serobo. Serobo se budulosa dimpa. Banna ga ba rate bojalwa jo bo seng bogale. Mo meketeng e megolo sejo se segolo ke bojalwa. O tla fitlhêla banna le makolwane ba tlhapetswe ba botlhe. Ge bojalwa bo sa ba tlhapele, ga ba bo kae bojalwa ba sepê. Ba rata bojalwa jo bo ba latlhêlang fa fatshe, gore ba pallwê ké go tsoga.

Tlwaêlô e e maswê mo bathong ba bantsho ke tlwaêlô ya go gôga motêkwane. Motêkwane ke selô se se sa siamêlang go gôgwa; bagogi ba ôna, ba fetsa bophelô jwa bôna ka go bolawa ke mafatlha. O gôgwa ka naka e e fa fatshe. Monna ô hupa metsi, mme a goge mosi, a o tlatse ka marama, mme a o kgwe le metsi ka letlhaka. Ge a sena go kgwa mosi, ô simolla go gôtlhêla, a re: "Ohuwa! Ohuwa!" Ge a fetsa go gôtlhêla, ô simolla go o bôka. Ge e ka re monna a sena go gôga motêkwane a nwa bojalwa, ô fetoga setsênwa. Kajeno maolô o iletsa thekisô ya motêkwane ka kiletso e gagametseng. Kôtlô ya go o rekisa ke e botlhoko.

Polokêlô e kgolo ya mabêlê ké difala. Mo merafeng e mengwe go epiwa mesima mo sakeng, mme go bolokiwe mabêlê teng. Mabêlê ao ga a ke a jewa ke tshupa ka gôpê. Ka go nna mo mesimeng e ka sebaka se seleele, a baana le monkgô o o bosula thata. Motho yo ô sa a tlwaêlang, ô pallwa ke go ja bogôbê jwa ôna. Batho ba ba a tlwaetseng, ba kaya gore bogôbê ba ôna bo monate go feta ba mabêlê a mafya. Ga go gantsi go fitlhêla mabêlê a magologolo mo merafeng e mentsho. Lege go ka nna pholô e kgolo ka ngwaga mongwe, mabêlê ga a tsee nyaga tse pedi a ise a fele bakeng sa go dirwa bojalwa. Bathobatscho ga ba kaé, ba ba itseng go tlhokô-mêla dijô tsa bôna.

Ka ngwaga wa phôlo mongwe le mongwe ô ja ka mo

dimpa tsa gagwê di kgônang go tshola dijô kateng. Kgopolô ya gore go ka tla ngwaga wa lešêkêrê ga e teng. Banna le basadi ba nnêla tsaga ya bojalwa e kgolo. Ge bojalwa bo sa fele ka nakô e e tshwanetseng, ga go motho yo ô tla tlogang bo ise bo fele. Letsatsi le ka phirima, la ba la tswa, ba ntse ba kgobokanetse nkgô e. Ba ithibêla go rôbala ka go ôpêla le go bina. Ge ba ka lala baa nwa bojalwa, mme ba tsoga ba tlhôka go nwa gapê ge ba tsoga, ba tshwana le balwetse. Ge ô botsa motho gore, a ô a lwala, ô go raya a re, ga lwale, ô tshwerwe ke setlabatlaba, kapô dipapalasi. Tirô tse dintsi tsa batho ba rona di senyêga bakeng la bojalwa.

Bathobatsho ba ne ba sa jale mabêlê fêla. Makgomane, mpyhê, le ditloo ke dijô tse kgolo tsa letlhafula. Fa gare ga noka ya Zambesi le ya Sabe reise le dijâlô tse dintsi tsa mafatshe a sele di teng. Tse, di tsisitswe mono ke Maarabia pele ga ngwaga wa 1600; mme ge Mapotokisi a tsêna mono, dipeo tse, di ne di ise di phatlalle le lefatshe la S. Afrika. Kwa ntlê ga dijâlô tsa gae lefatshe la S. Afrika le tletse dibapalô tse dintsi. Mo metlheng ya tlala batho ba phela ka dibapalô tse dintsi: tse dikgolo ke moretlwa, le motlhatswa, le mmupudu, le koba. Bana ba rutiwa go itse dibapalô tsotlhe tsa naga. Dirowa le digwele tse dingwe tse di jewang ba di itse ka botlalô.

Sejô se sengwe se segolo ke mafyi a kgomo, le dinama tsa diphôlôgôlô. Bathobatsho ga ba ke ba tlhaba kgomo go e ja. Kgomo e tlhabiwa ka moletlo kapô monyanya o mogolo. E ka tlhabiwa legôna ka motlha wa komêllô e kgolo go ntshediwa badimo setlhabêlô, gore ba romêlê pula. Kgomo kapô nku ya setlhabêlô sa pula e tshwanetse go nna e ntsho, mmala o montsho ke mmala wa khutsa-falô. Go tlhabêla pula kgomo kapô nku ke go supêla badimo gore, batho ba mo khutsafalong e kgolo. Dinama tsa nku kapô kgomo ya setlhabêlô sa pula ga dia tshwanna go jewa ke batho ba bafya. Go na le dithwe tsa phôlô-gôlô ya setlhabêlô tse di sa tshwannang go jewa ke batho. Di isiwa ke ngaka e kgolo ya motse kwa mabitoleng a

kgosi tse dikgologolo tsa setšhaba. Motlhamongwe go isiwa dinama le bojalwa; mme e tla re fa gare ga bosigo ngaka e kgolo ya tswa ya ya kwa mabintleng, mme ya feta ya a nwa bojalwa ya be ya a ja dinama.

Kamosô banna ba bogolo ba motse ba ya kwa mabintleng le ngaka ya motse go bôna ge badimo ba amogetse ditshupêlô tsa setšhaba sa bôna. Ge ba fitlha fa gaufi le mabitla, ba nna fa fatshe, mme ngaka ya setšhaba e tloge e ye kwa mabintleng go lere dilô tse go neng go loketswe dijô mo go tsôna. Ge a tla ka tsôna, go tla fitlhêlwa bojalwa bo nolwê, le dinama di nathilwe, jaa-nong ba dumele gore tshupêlô tsa bôna di amogetswe, mme ba tlale tshêpô ya gore, pula e tla na. Fagongwe, bakeng la tumêlo ya bôna, pula ya tle e ne. Ge e sa tle, ngaka e tla bolêlla kgosi gore go na le batho bangwe ba ba beileng dibêêla, mme go tla beiwa letsatsi la go batla dibêêla. Ngaka e tlaa re pele ga tsatsi leo ya ya go baya dilô dingwe kwa nageng. Kamosô ge go fitlha kwa nageng, ngaka e tla bolêla gore go dulwê fa fatshe, e laolê.

Ka e itse kwa e beileng dibêêla teng, e tla supa gore go tshwanetswe ga batlêlwa kwa. Go tla batlwa, go nnwa fa fatshe, e laola gapê. Fagongwe e tla re, di kwa pele, kapô e re, di kwa moragô. La bofêlô di tla bônwa. Ngaka e tla laola gapê fa go tsôna, go bôna gore go tshwanetse ga dirwang ka tsôna. Fagongwe di tla fisiwa, kapô di êpêlwa. Ge pula e sa ne, ngaka e tla bolêla gapê gore, go sale teng dibêêla tse dingwe mo nageng. Le tsôna di tla batlwa go fitlhêla di bônwê. Go tla dirwa gapê ka tsôna jaaka pele. Go tla dirwa jalo go fitlhêla la bofêlô pula e nê, e seng ka maatla a ngaka. Tumêlô ya bathobatsho mo ngakeng tsa bôna ke selô se segolo. Gantsi batho ba alafiwa ke tumêlô ya bôna. Fagongwe, ge kgosi e tshwanetse go nwêla bolwetse setlhare, e bitsa mongwe gore a se nwê bakeng la yôna, mme e fole bakeng la tumêlô.

II.

Mo merafeng e metshe diphôlôgôlô tsa mo gae tse di swang ka bolwetse, di jewa go sena poifô. Fagongwe kgomo e ka lwala ya be yaa swa e setse e bodile, mme ga e ka ke ya latliwa. Go na le tlwaêlô e ntlê mo bathong ba batsho ya go thusana ka dilô tsotlhe tsa bophelô. Ge motho a tlhôka dipholo tsa go gôga, kapô dikgomo tsa go gama, ô ya kwa go wa gabô, a mo kope thusô. Ge thusô e le teng, o e bôna kafa a batlang ka teng. Ka mokgwa o, ga go na badidi mo metseng ya bathobatsho. Modidi fêla ke motho yo o motlapa. Fêla kajeno go tletse boferere jo bogolo le lefufa. Fagongwe motho o tla mo go wêna, a batla thusô, mme a sa batle thusô ka nnete, fêla a batla go go senyetsa. Batho ba bangwe ba dira ka dikgomo tse o di ba fileng, ba be ba bone tsa bôna. Se ke selô se se molemô thata.

Monna o motsho ga ka a bua gore dikgomo ke tsa gagwê. O di bitsa dikgomo tsaga gabô. Selô se ke tshupô ya gore sengwe le sengwe se motho o motsho a nang nasô, gaa lebêlla gore se tshwanetse go phedisa ênê a le nosi. Se tshwanetse go phedisa mongwe le mongwe wa ga gabô. Ge monna a se teng, mme kgomo tsa gagwê tsa sutlha, mosadi o bolêlla monna wa kgôrô ya ga gabô gore, dikgomo ga di na lesaka. Monna yo o tla bolêlla wa ga gabo yo mongwe gore a yê go mo thusa go rêmêla dikgomo tseo lesaka. Mme le ênê ga ka ke a bua sepê, ka a itse ge e le tshwannô ya gagwê go solofêla dikgomo tsa wa gabô, ka le ênê e le tsa gagwê. Monna yo o se kang a thusa mo tirong ya dikgomo, ge go jewa megodu, o-a timiwa. Ge ke tshabile kgomo, ke tshwanetse go isa megodu ya yôna kwa kgotleng go jewa ke banna ba motse. Ge nka se ka ka dira jalo, e ka re kgomo ya me e wetse mo seretseng, banna ba gana go ya go nthusa go e ntsha. Se ke molaô le tshiamô.

Masimo a bathobatsho ga a agellwe. Mongwe le mongwe o tshwanetse go disa gore kgomo tsa gagwê di se ka tsa tsêna mo masimong a batho. O tshwanetse

a di agela lesaka ka natla e kgolo. Ge di ka sutlha, tsa ya kwa masimong, mong wa tsôna o tla duëlla tshenyô ya tsôna, mme ge di ka tsêna motshegare ga go na tuêlô ke gore modisa wa tsôna a kgwathê, a itêwê. Legôna ke gore motshegare goa bo go ntse go le teng batho ba ba di thibêlang di ise di senye. Monna mongwe le mongwe o tshwanetse go kgwathisa mosimane mongwe le mongwe yo a bônang a sa disa sentlê; ga go motho yo o tla botsang gore, o ne a itêwa ke mang. Se se dira gore basimane ba tshabê, legôna ba tlotlê batho botlhe ba bagolo.

Mo metseng ya bôna bathobatsho ba santse ba phela sentlê kafa tlase ga pusô ya marêna a bôna. Mo malatsing a kajeno, ba lemogile selô se se molemô go rêka mafatshe. Tsela e ba rêkang mafatshe ka yôna ke tsela e e molemô thata. Ba rêka ka setšhaba, e seng mongwe le mongwe ka boênê. Go dira jaana go thibêlla gore, ge ke na le malato, lefatshe la me ga le ka ke la rekisediwa molato wa me, gobane lefatshe ga se la me, ke la setšhaba. Ge go kabe go sa nna jaana, batho ba bantsi ba kabe ba se na mafatshe kajeno. Go na le marêna a mantsi a a kileng a tsêna mo melatong, mme ba leka go ipofolla ka go rekisa lefatshe la setšhaba. Ga goa ka ga kgôna opê wa bôna, ka mafatshe e se a bôna, mme e le a setšhaba sa bôna. Kafa tlase ga marêna a a siameng, lefatshe le kgaogantswê batho ka mokgwa o o itume-disang.

Mo metseng ya bathobatsho ga go na molaô o o thibêlang motse gore o se ka wa tlala matlakala. Batho ba ya ntlê golô gongwe le gongwe kwa ba go ratang. Dikolobê ga di tlhatlhelwe, mme le tsôna di tlatša matlakala a a sisimosang. Gantsi metsi a a nowang a nna kwa tlase ga motse. Matlakala a motse aotlhe a kgaphêlwa ke metsi kwa didibeng, kapô kwa megobeng e go nowang mo go yôna. Metsi, a a na le kotsi e kgolo. Batho ba bantsi ba tsênwa ke bolwetse bakeng la ôna. Mo metlheng ya bolwetse jo bogolo bathobatsho ba swa jaaka dintsi, ka bolwetse bo fitlhêla mebele ya bôna e ntse e budusitswe ke maswê a ba a jang.

Ka ngwaga wa 1928, ka kgwedi ya Mopitlwê go ne gaa swa batho ba palo e kgolo kwa motseng wa Pelonôlô. Batho ba motse o ba dirile **maëmô** a metsi a a nowang kwa metsi aotlhe a a tswang mo motseng a êlêllang teng, mme lege ba bolêllwa gore metsi a, ke ôna a ba bolayang, ga ba dumele sepê. Se ba se dumêlang ke gore ba loilwe. Ngaka ya molaô e ne ya romêlwa gôna go bôna gore loso le le tsisitswe ke'ng. Ngaka ya bolêlla morêna wa motse, gore, batho ba bolawa ke metsi a ba a nwang. Ya laêla gore batho ba se ka ba tlhôla baa nwa netsi ao. Ge ba tshwanetse go a nwa, ba tshwanetse go a apaya pele. Batho ba gana, ka gore, metsi a a apeilweng ga a monate go nowa.

Kajeno go na le tsholofêlô e kgolo gore e tla re mo sebakeng sa nyaga di se kaé, bathobatsho ba tla be ba amogetse tlhabologô le thutô ka botlalô. Thutô le tlhabologô ke tsôna dilô tse pedi tse di tla thusang merafe ya fatshe leno. Ge re gopola nakô e baruti ba simolotseng go ruta bathobatsho tsa bophelô ba lefatshe leno, le tsa legodimo, re makadiwa ke mokgwa o ba amogetseng dithutô tse ka bonakô ka ôna. Moruti wa ntlha wa go rêra Efangele mo **baheiteneng** ba S. Afrika ke George Schmidt. O gorogile kwa Kapa ka ngwaga wa 1737. Maikaêllô a gagwê e ne e le go sebeta mo gare ga Bakgothu (Hottentots) go leka go ba biletsa tlhabologong, le go ba lôkêla mo lesakeng la motlhape wa ga Keresete Morêna. Fa moragô ga nyaga tse thataro Moruti Schmidt o ne a boêla kwa Jeremane ka ngwaga wa 1743, mme a se ka a tlhôla a bowa.

E, ka bokhutshwane, ke kgang ya bophelô ba bathobatsho ba fatshe leno la Afrika-Borwa.

9. BONGAKA LE BOLOI.

I.

Mo merafeng e mentsho ya fatshe la Afrika go na le batho ba ba bolêlang gore, ba kgôna go dira pula le go e thibêla. Batho ba, ba bidiwa barôka. Mo metlheng ya kômêllô e kgolo mo fatsheng la bôna ga go motho yo o gopolag tsela e nngwe e go ka dirwang gore pula e nê ka yôna. Go tloga mo bathong ba bagolo go ya kwa baneng tumêlô e kgolo ke gore morôka o tshwanetse go bidiwa go dira pula. Ka Setswana rea re: "Morôka o fêtlhêla pula." Ere ka kajeno batho, le ba ba sa rutêgang, ba itse metlha e go lebêllwang pula ka yôna, ebong ge kgwedi e rogwa, le ge e tswa ge tsatsi le phirima, barôka ba simolla tirô ya go fêtlhêla pula gaufi le metlha e mebedi e.

Le rona re seng barôka, rea tle re bolele gore, ka tsatsi la gore pula e tlaa tla; fa gongwe e tle, fa gongwe e se ke e tle. Ge e ka re nakô e, barôka ba be ba 1e ba e fêtlhêla, mme ya na jaaka le rona rea be re e lebeletse, ba bolele gore, e nesiwa ke bôna. Mme ka batho ba na le tumêlô e kgolo mo go bôna ba dumele rure gore ke bôna ba e nesang, mme ba roriswe ka thorisô e kgolo, le gôna ba duelwe ka tefa e kgolo. Goa tle go nne botlhoko bo bogolo mo go bôna, ge pula e ka gana go na, gobane batho le bôna baa tle ba lemoge gore ga se barôka, ke batsietsi fêla, mme ba atlholwe ka katlholô e e botlhoko; ba bofiwe diatla le maoto, mme ba kgaramediwe mo bodibeng, gore ba betwê, kapô mo leakeng le le kwa godimo, gore ba rôbaganê.

Tumêlô ya gore go na le morôka wa pula ke selô se segolo mo merafeng ya bathobatsho. Le mo malatsing a kajeno a tlhabologô e kgolo le tswêlêlôpele ya yôna, go santse go le batho ba ba rutegileng ba ba dumêlang goite, morôka a ka fêtlhêla pula. Ka ngwaga wa 1933, kwa tshimologong ya ôna, go ne ga nna kômêllô e kgolo mo mafelong aotlhe a S. Afrika. Kgosi nngwe e e rutegi.

leng ya magosi a tikologô ya Rustenburg ya phutha dingaka gore di laolê go bôna gore kômêllô e tsisitswe ke'ng, le go bôna gore a ga ba ka ke ba nesa pula. Banna ba bagolo ba motse, ba phuthêga go utlwa se ditaola di tla se bolêllang dingaka, mme dingaka di se bolêlla morafe.

Dingaka tsa gasa ditaola, mme tsa bolêla ka mentswe le le lengwe, tsa re, pula ga e teng, mme ge kgosi e ka ba tsisetsa tlhólô. ba ka dira gore pula e nê. Tsatsi le dingaka di laotseng ka lônâ e ne e le tsatsi la tshipie-bêrêkêlwa. Erile ka maabanyane a lônâ tsatsi leo, morêna a laêla gore go opiwê mokgosi, gore ka tsatsi la kamosô la tshipi banna ba botlhe ba yê letsholô gô tsoma tlhólô. Erile kamosô banna ba motse oo ba dira jaaka kgosi ya bôna e laetse. Ge ba le kwa nageng, ba lemoga gore, banna ba le babedi ga ba teng. Banna ba, e ne e le baruti ba bana, mme ba setse bakeng sa tumêlô ya bôna, le go sa dumele se dingaka di se buang.

Ge banna ba sena go bowa, ba romêla gore banna ba babedi ba, ba bidiwe go tla go araba gore, ke ka baka la'ng ge ba se ka ba ya go dika tlhólô. Monna yo mongwe wa baruti ba bana e ne e le moeng mo motseng oo, yo mongwe e le ngwana wa gae, ebile e le mokgwanyane wa Kgosi. Ge wa moeng a bodiwa gore ke'ng a se ka a ya go dika tlhólô, a bolêla gore o na a tshwerwe ke tirô e Motlhatlhobi wa dikolo a neng a e mo rometse go e dira. Ngwana wa gae a araba ka gore, ga ka ke a dirêla Modimo le Mmamone. Banna ba raya morêna ba re, ke moila o mogolo gore e re go ilwe go dika tlhólô go fêtlhêla pula, banna bangwe ba sale mo gae. Ge ba ka se ka ba ôtlwa, pula e ka se ka ya na.

Go dira le moruti wa moeng, e ne ya nna selô se se bonôlô. A atholwa ka bonakô, mme a jêlwa kgomo. Mokgwanyane wa kgosi a gana go ya kwa kgotleng ka tsatsi le le neng le beilwe, mme fêla labofêlô a ba a ya. Ge a fitlha fa pele ga banna ba motse, ba mmotsa gore ke gore'ng a se ka a ya letsholô la go tsoma tlhólô. A ba araba jaaka pele a re, ga ka ke a dirêla Modimo le

Mmamone. Ba botsa kgosi gore, a ea utlwa se mokgwanane wa gagwê a se bolêlang. A bolêla gore, ò-a utlwa, mme ga itse se a se rayang. Ò ne a sa ikaëlla go dirêla mokgwanane wa gagwê molatô, mme banna ba morafe ba lemoga selô se, mme ba bua ka maatla gore ò tshwanetse go bôna molato wa gagwê, a ba a mo naa kôtlô.

Lekgotla le ne la tsêna ka nakô ya bofêrabongwe kamosô, mme kgetse ya athoga ka nakô ya bobedi maitsebowa. E ne ya athoga ka go wêla mokgwanane wa morêna, mme a jêlwa kgomo jaaka molekane wa gagwê. Go ne go le dilô di le pedi mo kgopolong ya kgosi tse di neng di mmoifisa go athola monna yo ka katlholô e e botlhoko. Kwa ntle ga go mo rêkêgêla jaaka mokgwanane wa gagwê, ò ne a na le poifô ya gore, e tla re motlhamongwe a sena go atholwa, a tsêla kgetse ya gagwê kwa kgotleng la Bathobasweu. Banna ba lekgotla ge ba lemoga se se mo mogopolong wa kgosi, ba gatêlla gore monna yo a atholwê ka katlholô e e nngwe le molekane wa gagwê. Ge kgosi e bôna gore ga go tsela e nngwê e e ka tswang ka yôna, ya nêela gore a atholwe ka yôna katlholô eo; mme a jêlwa kgomo.

II.

Selô se batho ba bantsho ba nang kitsô le sôna, ke ditlhatshana dingwe tse di ka alafang malwetsenyana mangwe a a sa tlhokafaleng mo gareng ga bôna. Legôna ba itse ditlhatshana tse dintsi tse di bolayang. Tse dingwe tsa tlhatshana tseo ke tse di bolayang motho kapô phôlôgôlô ka nakô e khutshwane. Motho yo ò nang le kitsô ya ditlhare tse di bolayang, mme a di dirisa go bolaya batho ba bangwe ka tsôna, ò bidiwa moloi. Moloi ke motho yo o tlhoegileng mo setšhabeng sengwe le sengwe. Ò sengwa modiri le molaodi wa botshelô ba motho. Motho mongwe le mongwe ò laêla bana ba gagwê gore ba seka ba tlwaêlana le bana ba motho yo

ô kaiwang ka boloi. Go na le poifô ya gore ba ka loiwa, kapô ba ka rutiwa go lôwa. Monna a ka kgaogana le mosadi wa gagwê, ge a ka utlwa, kapô a a lemoga gore ô tlwaêlanye le motho yo ô kaiwang ka boloi.

Go na le tumêlô e e reng, moloi a ka dira dilô tse dintsi bakeng la ditlhare tse a di itseng. Go dumêlwa gore, a ka bula ntlo e tswetswe, kwa ntlê ga go tshwara lebati ka seatla sa gagwê. Ge a tlhoka sebaka sa go ntôkêlla setlhare mo dijong, a ka ntôwa ka tsela tse dingwe tse dintsi. A ka disa fa ke gatileng teng, a tabola lorole mo lonaong la me, mme a ntowa ka lônâ. Kagongwe a ka tsaya setlhako sa me, a ntôwa ka sônâ. Ge ke le kgakala le ênê, a ka roma ntsi kapô nônyane gore e tsiisê setlhare. Fagongwe a ka nthomêla tladi. Tladi e, e bidiwa tladimothwana. E bolaya motho go sena pula. Ge a batla go itira tladi, ô tshwanetse go batla sekôkô sa kgomo. Ge a sena go se baakanya ka ditlhare, ô tla pagama mo go sônâ, a dira gore se mo rwalê, se mo isê kwa a ratang go ya teng. Ge a fitlha teng, ô dira gore se fologêlê kwa tlase ka phefô e kgolo, e eketeng ledimo, a fetê a itêê motho yo a mmatlang ka nôtô, kapô a mo rêmê ka selêpê. Ge a sa fitlhele motho, ô tshuba ntlo ka mollô.

Kwa motseng mongwe, gaufi le Kgatleng, go kile ga ratha tladi ya bolaya dipodi tsa kgôsana ya motse oo di supa. Kgôsana e, ya batla dingaka go laola go bônâ gore, a ke tladimothwana, kapô ke tladi ya Modimo.

Dingaka tsa gasa ditaôla, mme tsa bolêla gore ga se tladi ya Modimo, ke ya mothwana. Tsa tswêlla pele, tsa bolêla gore ge a sa dire gore di baakanyê lapa la gagwê, ô tla tlêlwa ke tsietsi e kgolo. A kopa gore di mo nêê sebaka a ipaakanyê, ke gônâ a tla ba bitsang go tla go baakanya. Ge a santse a ipaakanya, a tlêlwa ke tsietsi e kgolo go feta ya pele. Mosadi wa gagwê a apaya bojalwa, mme a gotsa mollô gaufi le ntlo. Ga tla phefô e tona, ya fokêla mollô mo godimo ga ntlo. Ntlo yaa fya legônâ ga se ka ga ntshiwa sepê mo go yônâ.

Kgôšana ya dumêla ka gotlhe, gore puô ya dingaka e ne e le puô ya nnete. Dingaka tsa bolêla ka maatla gore ditaola tsa tsôna ga di boleele maaka. Monna wa kgôšana a ikwatlhaya thata ge a se ka a dira gore dingaka di baakanyê lapa la gagwê pele ga tsietsi e kgolo e. E, rure ô ne a senyegetswe gagolo. Ka tumêlô ya batho le tlhalosô ya dingaka tladi le mollô o, di rometswe ke batho; legôna ngaka e bolêla sentlê gore modiradilô ke mokêtê le mokêtê. Selô se, se kgaoganya batho le batsadi. Gantsi batho ba kgaogana le batsadi ba bôna ka selô se e seng sa sepê. Fêla ge e se bolwetse ke ngaka, ga gona pelaêlô, ke nnete. Ge O ka ba bolêlla gore, ga gona nnete mo puong ya ditaola, motho ô go bolêlla sentlê gore ga O ise O tlhalefe.

Re tshwanetse ra dumêla gore dingaka tsa rona di itse ditlhare tse dintsi tse di ka alafang malwetse a mantsi a a itsegeng mo go bôna.

Re tshwanetse ra dumêla gore batho ba rona ba bantsi, ba itse ditlhare tse di bolayang; mme di bolaya ge O ka di ja, kapô tsa tsêna mo mading a gago ka tsela e nngwe.

Re tshwanetse ra lemoga gore malwetse a mantsi a tsêna mo go rona ka go tlhôka go itsholofêla ga rona. Ga re tshegetse melaô ya tlhagô ya motho: go ja, le go nwa, le go tlhapa, le go tshameka, le go sebetsa, le go rôbala.

Gantsi batho ba rona ba ja dilô tse di sa tshwannang go jewa; ba nwa metsi a a sa tshwannang go nowa; ba tlhapa mebele ya bôna gangwe ka ngwaga; ga ba ka ba tshwenya mebele ya bôna ka go tshameka, kapô ka go dira tirô nngwe ya diatla; legôna ba rôbala go feta selekanyô.

Ge re ka lesa go ja dikgomo tse di bolailweng ke lebêtê, kapô serotswana, kapô malwetse afe le afe a a bolayang dikgomo, re tla lemoga rure gore ditaola ga di tlhokege ka gopê. Re tla aga le batho ba bangwe re sa belaele gore baa re lôwa.

10. LA MPYA LE PHIRI.

Mo malatsing a re a ntseng kwa morakeng, re ne ra tsuma, ra thaisa diphôlôgôlô ka dikobi le ka megotlha, mme ra bolaya di le dintsi. Re ne ra boêla gae re rwele dinama le digwapa le matlalô a diphoti, diphudufudu, le diphala. A dibatana, re ne re tshotse a metlhose e some, a bophokobyê ba bararo, a bothwane ba banê, la lesiê le lengwe le a mangau a le mararo le a mantshi a dibatana tse dingwe tse dintsi tse di pôtlana. Bakeng la thoto e tona e re ne re e rwele, re bile ra oketsa makaba a rona, ka go tsaya a mangwe kwa morakeng.

Erile ge re tloga kwa morakeng, Golwakwena a be ekete ô lebetse mpya ya gagwê, ka ge a ne a setse a tle a tsee kgang ka e khunou, mme a e bôke bakeng la bogale ba yôna. Bophokobye le bothwane, ba ne ba bolailwe ké yôna; le matlalô a metlhose e e e bolaileng, a ne a lekanye go dira dikobô tse tharo tsa bosigo. Mme e ké tirô e mpya ya gagwê, Baampôna, e ne e ise e e dire. Ô ne a e ratêla ge e ne le le bonôlô e rutêgile.

Ka tsatsi la rona la boraro mo nageng go tswa kwa morakeng go ya gae, re ne ra lala kwa Diphiring. Ké gôna a mpoleletseng ka "La mypa le phiri." Ô simolotse ka go mpotsa gore a ke itse kafa letlhôô la mpya le phiri le simologileng kateng, mme ka mo raya, ka re, ga ke itse. A nthaya, a re, "A ga O ise O eletlhôkô mpya ge e bogola gore e a reng?" Ka re, "Ke itse fêla ge e re hau-hau-hau!" A nthaya, a re, "Ga e re hau-hau, e a re gong-gong."

Ka mo raya, ka re, "Mme e a be e reng ge e rialo?" A nthaya, a re "Iketle ke go bolelle kafa go diragetseng ka teng. Erile kwa tshimologong, mpya le phiri tsa be di ratana dii ja mmôgô, jaaka O bôna gore di selô sele sengwe. Legale mpya e ne e ntse e le phôlôgôlô ya mo gae, mme phiri e le ya naga. Di ne di kgatlhana bosigo, di tsome mmôgô, mme, e re ka masa, di kgaogane, mpya e ee gae, mme phiri e ee bonnong ba yôna kwa nageng.

Erile bosigo bongwe di tsoma, tsa thwala kgôlê e e omeletseng. Phiri ya raya mpya ya re, "A re tlaa ja kgôlê e, e ntse e ntse legong?" Mpya ya re, "Ga re ka ke ra e ja monate. Re tshwanetse ra e batlêla metsi ra e lokêla mo teng gore e kôlôbê. Ké gôna re tlaa e jang pila e kolobile." Phiri ya re, "Mme re tlaa bôna kae metsi?" Mpya ya re, "Go na le mogobe kwa gae, o re ka e kolobetsang sentle mo go ôna, mme ke tlaa go itsise ge e kolobile, gore re tle re e e je."

Phiri ya dumêla se mpya e neng e se bolêla, mme ya e naya kgôlê gore e e ise kwa mogobeng. Mpya ya ya ka sebaka le sebaka go tlhôla ge kgôlê e kolobile. Erile ka nakô e e fitlhetseng kgôlê e kolobile, ya sitwa ké go itshôka go e ja, mme ya e tsenella ya e e ja, ya e fetsa. Phiri ya itshôka ka pelo-telle go utlwa ge mpya e tlaa re, kgôlê e kolobile. Ge e sa utlwe sepê, ya fêla pelo, mme ya ya kwa motseng go botsa ge kgôlê e ise e kolobe. Ge e sale kgakajana le neko la motse, ya êma, ka e ne e ka se ka ya tsêna mo motseng, mme ya kuwa go botsa mpya ge kgôlê e ise e kolobe.

Rona ra re ge e lla e a re, "Mou!" E tswa e sa rialo, mme e re "Kolo-o-o-bi!" Go riana, e ne e botsa mpya gore a kgôlê e kolobile, mme mpya ka e ne e itse se e se dirileng ya itlhaganna ya araba, ya re, "E ntse e ntse legong-gong-gong-gong!" Phiri ya hulara ya boêla kwa nageng, ka e ne e dumêla rure gore mpya a bua nnete. Famoragô ga malatsi a mabedi ya ya gapê go botsa ge kgôlê e ise e kolobe ka go êma kgakajana le motse, e re, "Kolo-o-o-bi!" Mpya ya araba ka gore "E ntse e ntse legong-gong-gong-gong!" Phiri ya bowa le moragô.

Erile ka kgata la boraro ge phiri e ile go botsa ge kgôlê e sa koloba, mpya ya tswa ya ya go e kgalhantsha ya e bolêlla gore ga e itse sentle ge kgôlê e kolobile, kagore erile ge e bôna e sa kolobe ka pele fa e neng e e latlhetse teng mo metsing, ya e tlosa fa teng ya e kgarametsa kwa teng ga mogobe. Phiri ya dumêla mme tsa tsamaya tsa ya kwa mogobeng. Ge di tsêna kwa teng, ya re ka ngwedi o ne o le mosweu, mpya ya raya phiri,

ya re: "A O bôna selô se sesweu se se kwa tlase ga metsi sele?" Phiri ya re, "Kea se bôna." Mpya ya e raya ya re "Selô se ké kgolokwe ya tsholô e ke gatisitseng kgôlê ka yôna gore e tle e kôlôbê sentle, e nne monate." Mme ka ke sa itse go thuma, ke tshaba go tsêna go ya go e ntsha."

Phiri ya re, "Ke itse go thuma thata, mme ke tlaa tsêna ke leka go e ntsha." Phiri ya itatlhêla mo mogobeng, ya re phoru ya feretlha kwa tlase ga metsi, mme ya tswa e sa tshola sepê. Mpya ya re, "Ke go bone, O e tlaetse go se gonene, gobane O ne O se ka wa êma kgakala le mogobe gore O itatlhêlê mo metsing O tlhaga O siane. O tshwanetse wa ya go êma kgakajana le mogobe, wa tla wa tlhaga O siane thata; ké gôna O ka nwêlang wa ba wa tshwara kgôlê."

Ka phiri e ne e dumêla se mpya e se buang, ya tloga ya ya go êma kgakala le mogobe, mme ya tlhaga e siane ka lebelô le legolo gore e nwêlê e itêê serêtsê kwa tlase ga metsi ka tlhôngô ya yôna. Erile ge e tswa mo metsing, ya be e galefile thata mme ya botsa mpya ya re, "Ké goreng O tshameka ka nna, O nthaya O re kgôlê e mo metsing, e tswe e se teng?" Mpya ya araba ya re, "O makatsa ge O ka re ke tshameka ka wêna O tswe O bôna tsholô e le ele kwa tlase ga metsi. Tsholô ele, e mo godimo ga kgôlê, mme ge O ise O e tshware, O ka se ka wa tshwara kgôlê."

Keletso ya mpya e ne e le gore phiri e leke gore e tshware ngwedi, mme la bofêlô e lapê e be e betwê ké metsi. E ne e itse sentle, gore motlha phiri e tlaa lemogang gore e tshameka ka yôna ga gona kgôlê, e tlaa e bolaya, mme ya nna ka matsêtsêlêkô gore e se re motlhamongwe phiri ya e tshwara e itebetse. Phiri ya be e santse e fegêlwa ka e ne e lapisitswe ké go feretlha metsi le serêtsê e re e batla kgôlê, mme e kobile lefifi. E ne ya êma ka sebakanyana go ikhutsa e ise e leke go tsêna mo metsing gapê go batla kgôlê.

La bofêlô ya tloga ya ya go êma kgakala le mogobe, mme ya tlhaga e siane, ya feta ya itatlhêla mo mogobeng,

ya re, poru! Ya feretlha ka sebaka le ka tlhokômêlô go bôna rure ge kgôlê e le teng, mme la bofêlô ya tlhôma dithunya. E dule mo metsing e utlwile botlhoko thata, mme ya ipaya jaaka eketse ga ya utlwa botlhoko, le gore ga e a lemoga gore kgôlê ga e teng mo metsing. Mpya ya itlhaganna ya re, "Ê-ê-hê! Ke lemogile se se dirang gore O se ka wa bôna kgôlê. O itatlhêla mo metsing O tlhaga O siane thata, metsi a tshikinyêgê, a fuduêgê, mme tsholô e kukêgê, e be e Go pote kafa godimo.

O tshwanetse wa tsêna O iketlile gore metsi a se ka a tshikinyêga, le gôna a kgoberêga. Ge O le gaufi le tsholô, O leke go e tshwara ka kêlatlhôkô gobane e thata go tshwarwa mo metsing. Fagongwe O ka e tshwara, mme ya rêlla ya tswa mo atleng tsa gago O ise O lemoge gore O e tshwere. O leke go tshwara yôna tsholô fêla; ge O ka e tshwara, O tlaa tshwara kgôlê kagore yôna le kgôlê di tshwaraganye. Tsholô ké selô se se thata ge O ka ithuta thanolô ya leina la yôna. Tsholo, ké gore go solwa matlalô le dikgôlê ka yôna; Tsholo, ké gore ge e le mo metsing e a tsholêtsêga; Tsholo, ké gore ge e le mo diatleng, e a tsholologa. Ke e loketse mo metsing le kgôlê gore e e solê, mme ge metsi a tshikinyêga, e a tsholêtsêga, mme ge O e tshwara, e tlaa tsholologa mo atleng tsa gago."

Erile ge mpya fêla e fetsa go bua, phiri ka e ne e setse e fedile pelo, ya e itaya, ya e re, phome! Ya e lobetlha, ya e bidikanya le lefatshe, ga nna maswê ga nkga ga re phuu! La bofêlô mpya ya latlhêla phiri kafa tlase, mme ka e ne e ka se ka ya lwa le phiri, erile ge e bôna gore e ka tswa mo atleng tsa yôna, ya duta phiri, ya re, nyaraga! ya tswa ya re, ngwangwe! Phiri ya e tlosa lekwitikwiti. Ya re e e tshwara ka mogatla, mpya ya thêlla; phiri ya itaagana ya re, uupu! Ya tsoga ya re e a e tshwara, mpya ya tshaba ya ba ya re mo gae ya re, phêlêlê! Phiri ya êma ka kwa ntle ga motse ya re thebelele! Mpya ya retologa ka makgakga, ya tsholetsa mogatla, ya atlhamêla

kwa godimo, ya re, "E ntse e ntse legong-gong-gong-gong-gong-gong."

Go tloga fa, phiri ya raya mpya, ya re, "Gongwe le gongwe fa ke tlaa kgatlhanang naô teng, ke tlaa go botsa gore a kgôlê ya me ga e ise e kolobe, mme O tshwarê thata ka gore e ntse e ntse legong? Mpya ya re, ke tlaa dira jalo, legôna ke tlaa itsise botlhe ba losika lwa me, gore gongwe le gongwe fa ba bônang mongwe wa losika lwa ga phiri teng, ba itêê mokgosi ka go re e ntse e ntse legonggong! Le wêna O tshegetse potsô ya gago ya "kolobi?" Mme le mo tsatsing la kajeno, phiri fa e tsamayang teng e ntse e tshwere e re kolobi, mme mpya le yôna e ntse e araba ka gore, e ntse e ntse e gong-gong. Se, e tlaa nna sa mpya le phiri go ya bokhutlong ba lefatshe. Ké gôna Motswana a reng "La mpya le phiri."

11. MOTHO WA NTLHA GO BESA NAMA.

Go utlwala gore ka dinyaga tse di dikete tse di masomê a a supang tsa bophêlo ba motho mono lefatsheng, motho o ne a sena kitsô ya go besa kapô go apaa nama, mme o ne a e ja e le tala. Tsela ya go besa nama e ne ya lemo-gwa ka mokgwa o:

Go ne gole teng monna wa Motšhaena yo ô neng a bidiwa Ho-ti, mme e ne e le morui wa dikolobê. Ka letsatsi lengwe go le kamosô, Ho-ti ô ne a ya mo sekgweng go bapalla dikolobê tsa gagwê, mme ô ne a tlogêla morwawê yo ô neng a bidiwa Bo-bo go lebêlla le go disa bonnô le leruô la ga rragwê. Bobo e ne e le mosimanyana yo ô ratang go tshameka ka mollô thata jaaka bana ba botlhe ba seleanô sa gagwê.

Erile ge rragwê a sena go tsamaya, Bo-bo a simolla go gotetsa mollô le go tshuba sengwe le sengwe se se neng se le gaufi naê, le go tima mollô o ise o se fise thata. Ge a ntse a dira jalo, tlhase ya mollô ya tlola ya wêla mo

ngateng ya bojang, mme mollô wa akofa wa fisa ngata. Kgabo ya ona e ne ya kapa ntlo ya ga rragwê, mme ya e fisa ka nakô e khutshwanyane. Mmôgô le ntlo e, tatlhêgêlô e kgolo ya ga Ho-ti, e ne e le serapa sa dikolotswane tse di neng di le malatsi a se kae di ntse di tsetswe. E ne e le dikolotswane tse di ferang bongwe mme di ne tsa fša tse tsotlhe.

Bo-bo ô ne a tsêna mo tlallong e kgolo, mme a sitêga gore a ka dirang. Mo tlallong ya gagwê ô ne a sa tshosiwa ké go fša ga ntlo, gobane ênê le rragwê ba ne ba ka e aga ka dikala tsa ditlhare ka sebaka se se khutshwane.

Ge a ntse a le mo tlallong ya gagwê, legôna a sa itse gore ô tlaa tla a raya rragwê a reng, a utlwa monkô mongwê o a neng a ise a o utlwe mo bophelong ba gagwê botlhe. Monko o, e ne e le wa segau sa kolotswane ngwe e e neng e fšêla gaufi naê.

Bo-bo ô ne a makala gore monko o e kabe e ne e le wa eng. Ô ne a itse sentle ge o sa tswe mo tlung gobane e ne e se la ntlha a eme gaufi le ntlo e e fša, mme a dumêla gore ké monkô wa sengwe se a neng a sa se itse. Se se neng sa mo gakgamatsa, ké mokgwa o monko o, o neng o le monate ka ôna, mme wa be wa dira gore a ro-kologêmathe.

La bofêlô a inama a tshwara kolotswane e e neng e ntse e kukêla gaufi naê, go bôna ge e sa ntse e phela. Ge a e kgoma ya fisa menwana ya gagwê, mme a leka go e fodisa ka go e lokêla mo ganong. Mangathanyana a letlalô la kolotswane, ka le ne le setse le budusitswe ké go fša, a be a ne a kgomaretse mo menwaneng ya gagwê, mme a salla mo molomong wa gagwê ge a mona menwana ya gagwê go e fodisa. Go dira jaana a nna motho wà ntlha go ja selô se se bidiwang kgadika.

Gapê a inama a fophola segau sa kolotswane, mme ya se ka ya mo fisa jaaka la ntlha, fêla a nama a isitse menwana ya gagwê kwa ganong go e fodisa. Mme la bofêlô a lemoga gore selô se se neng se ntse se nkga e ne e le nama ya kolotswane. A e elama ka mpa ya sebetse, a e ja jaaka phiri e letse le tlala malatsi a mararo. Gantsi,

ò ne a e metsa a sa e tlhafuna, ka ge e ne e le monate go gaisa dilô tse tsotlhe tse ò neng a di itse.

Ka yôna nakô ya ge a ntse a kgethula nama ya kolotswane a e metsa gantsi a sa e tlhafuna, rragwê a gôrôga, mme a fitlhêla bonnô ba gagwê bo fetogile melôra, le mesi ya ditlhomeso tse di neng di santse di kukêla. A simolla go mo setla ka thôbane mo magetleng, mme Bo-bo ka mokgwa o a neng a utlwile monate wa nama ya kolobe ka ôna, a se ka a itse kapô rragwê o-a mo itaya. A leba ntatagwê, a re, "Ntata, kolobê! Tsaya é ise mo ganong ò utlwê gore monate wa kolobê e e fšêlêng ò ntse jang."

Ka yôna nakô eo, a ogola gapê mo isong kolotswane ya bobedi; a e mamoganya karolô tse pedi; mme a latlhêla karolô e 'ngwe mo atleng saga rragwe, a re: "Ja ntata, ja kolobê e e fšêlêng, isa fêla mo ganong," Ge Ho-ti a leka go fema gore nama ya kolobê e se ka ya wêla mo go êne, menwana ya gagwê, ya sôtlhômêla mo go yôna mme ya mo tshuba. Jaaka morwawê a leka go fodisa menwana ya gagwê ka go e lokêla mo ganong, mme ka go dira jaana, a utlwa monate o a neng a ise a ò utlwe lege e le ka motlha mongwe.

Monate o, gangwe fêla wa mo lebatsa bogale bo ò neng a galefile ka bôna, mme Ho-ti le morwawe, ba simolla go setla dinama tsa di kolotswane go fitlhêla ba ogole kolotswane ya bofêlô. Go tloga fa, Ho-ti a laya Bo-bo gore selô se, e nne sephiri se se tlaa itsiweng ké ênê Ho-ti le morwawê fêla. Lege go ntse jalo, ga go-a ka ga tsaya sebaka se seleele sephiri se se ise se itsiwe.

Ho-ti le morwawê ba ne ba sa itse gore go na le tsela e 'ngwe e ba ka besang nama ka yôna, ge e se fêla ka go tshuba ntlo e dikolobê di eng mo go yôna gore di bolawê ké mollô di fše mme ba simollê go di ja. Ba ne ba tshuba ntlo ya bôna ka sebaka le sebaka gore ba tle ba kgônê go bôna nama e e buduleng.

Batho ba simolla go gakgamadiwa ké mokgwa o ntlo ya ga Ho-ti e fisiwang ké mollô gapê le gapê ka ôna, mme ba simolla go batlisisa ge ka gongwe tirô e e kabe

e le dinêlêlô. Ga simollwa go tlhokômêla go bonwa gore nnare tirô e ka galê e diragalang ge kolobê 'ngwe e sena go tsala e, keng, eo legôna Ho-ti a sa itshwenyeng go itaya Bo-bo bakeng sa go senya ga gagwê ka go fisa ntlo ka sebaka le sebaka.

La bofêlô ba disiwa ka kelatlhokô e kgolo, mme tirô ya bôna ya senoga. Ho-ti le morwawe ba laêlwa gore ba tlhagê fa pele ga mosekisi kwa motseng o mogolo wa China, Peking. Fa pele ga mosekisi, bosupi ba nêlwa ka botlalô, le yôna kolobê e e fšêlêng ya tlhagisiwa, mme erile ge katlholô e tlaa nêlwa, moêtapele wa banya-katlholô, a kopa gore lesomo la gagwê le letlellwê go kgoma nama ya kolobe e e fšêlêng, e Ho-ti le morwawê ba sekisiwang ka ga yôna.

Mosekisi a dumêla gore ba nêlhwê kolobê e e fšêlêng, mme ge ba ntse ba e amogana, ya fisa o mongwe le o mongwe wa bôna, mme mongwe le mongwe wa bôna a iphodisa ka go mona monwana wa gagwê. Go dira jaana, o mongwe le o mongwe wa bôna a simolla go utlwa monate wa nama e e besitsweng. Ge ba tshwanetse go ntsha katlholô ya bôna, ba bua ka lentswe le lengwe ba re "Ga molato." Selô se sa gakgamatsa batho botlhe ba ba neng ba le mo kgotleng.

Moatlhodi, ka a ne a le botlhale thata, ô ne a bôna go-sa-siame ga katlholô ya bôna, mme a e tlhokomologa, ka a ne a lemogile se se neng se ba dirile gore ba atlholê kwa ntlê ga molaô. Erile ge lekgotla le sena go phatlalla, moatlhodi ka nosi a itlhaganna go rêka dikolobê tsotlhe tse di neng di le gaufi naê. Mo sebakeng se se khutshwane moragô ga foo, ga bônwa ntlo ya gagwê e le mo kgabong ya mollô o mogolo. Batho ba lemoga se tshimologô le tirô ya mollô e leng sôna. Go tloga fa, ga bônwa mollô mo thokong tsotlhe.

Dibeso le dikolobê tsa pagama mo tikologong yotlhe eo, *Makgotla a tlamélô** a tswalwa ka baokamedi ba

*Insurance Societies.

Levens assuransie maatskappije.

ôna ba ne ba bôna go se thusô epê go tshegetsa tirô ya tlamêlô gobane batho ba ne ba fisa matlo a bôna le dikolobê tsa bôna ka go di tshubêla mo matlong bakeng la go di tlhaba le go besa dinama tsa tsôna ka tshwannô. Dikagô tsa nnete tsa se ka tsa tlhola di tlhokômêlwa ké opê ka go ne go setse go agêlwa go fisa dikolobê fêla. E ne ya nna yôna tirô le tlwaêlô ya go besa nama, go fitlhêla go nnê teng mongwe yo o botlhale yo ô boneng gore nama e ka besiwa sentlê kwa ntlê ga go fisa ntlo.

Famoragô ga fa, nama ya dikolobê le diruiwa, le diphôlôgôlô tsa naga, ya besiwa ka go latlhêlwa fêla mo godimo ga magala. Ge dinyaga di ntse di feta, ga lemogwa tsela tse dingwe tsa go besa kapô go apaya nama ka botswêrêrê. Tsela 'ngwe e kgologolo e e santseng e sebe-disiwa, ké ya go tlhokotsa thôbane e e maphata mantsi, mme go tlhômêlwa nama ka yôna gore e besiwe ka go okamisiwa mollô mme e butswa ka maatlametlo. Re e dirisa ge re le mo nageng, le gôna re besetsa marêna.

12. MPYA E E RUTEGILENG.

Mpya ké e 'ngwe ya diphôlôgôlô tse di ruilweng ke motho tse di kgônêgang go rutwa. E kgôna go tshegetsa le go gakologêlwa dilô tse dintsi tse mong wa yôna a e di rutang. E kgôna go bôna ge mong wa yôna a itumêla kapô a sa itumele. Ge a itumêla, e tla mo go ênê e mo ipelele; mme ge e ka lemoga gore ga a itumele, e elatlhôkô gore e se mo atamêlê.

E itse ka botlalô gore ké motlhanka wa batlhanka ba motho, mme ka metlha e leka go itumedisa mong wa yôna le go mmontsha boikanyô ba yôna mo go ênê. Ka mekgwa le ditirô tsa yôna tse dintsi, e supêga gore ké motlhanka wa motho wa boikanyô. Ga e kitla e hularêla mong wa yôna mo motlheng wa kotsi. E mo tlhabanna : mekgwa otlhe o e kgônang go tlhabanna ka ôna. Mpya e e rutegileng sentlê, e na le thusô e kogolo mo

mong wa yôna. E mo dirêla gantsi, ditirô tse di kgônwang go dirwa ké motho. Go disa dikgomo, go disa dinku ké ditirô tse dikgolo tsa motho. Mo fatsheng leno, le mo mafelong a mantsi a lefatshe, tirô tse ké tse mpya e kgônang go di dira. E kgôna go isa melaetso gongwe le gongwe kwa mong wa yôna a eletsang gore e e ise gôna. E batla fêla gore mong wa yôna a e rute sentlê.

Re kile ra nna le mpya e le kajeno re sa kgoneng go e lebala. E ne e rutegile ka mokgwa o ò makatsang. E ne e itse go disa dikgomo le dinku. E ne e kgôna go thusa motho go golêga dikgomo ka go di iletsa go phatlalla ge a di tshwara. E ne e kgôna go ya letsomô e le nosi, mme e bolae phôlôgôlô e be e e tsise gae.

Ge e ne e ka bolaya phôlôgôlô e e sa kgoneng go e rwala, e ne e e tlogêla e tle gae go bitsa mong wa yôna go ya go e thusa. E ne e tla, mme e eme kwa kgorong, e tsoke mogatla, e nyenye go supa boitumêlô; mme ge motho a êma go ya kwa go yôna, e hulare, e boele kwa e tswang teng, mme e iketle go fitlhê e mmontshê phôlôgôlô.

Ka tsatsi le lengwe mogolle,—Golwakwena—ò ne a lwala, mme a bolêla gore ò eletsa go nwa morô wa phôlôgôlô ya naga. Ka mo raya, ka re, ke tlhôka sebaka sa go ya go tšoma, ka e ne e setse e le nakô ya go nêêla dinku. A ntaêla gore ke bitse mpya gore e tle a e rêê e yê go tsoma.

Ka bitsa mpya ka taêlô ya gagwê, mme ge e tla a e bitsa a re, "Mpya ya me, kea lwala, mme ke batla morô wa phôlôgôlô. Ke batla gore O yê go tsoma. A êma, a tsaya molamu wa gagwê a e bitsa, mme a supa kwa sekgweng, ka ôna. Leina la mpya e ne e le "Baampôna." Fêla ge a supa kwa sekgweng a re, "Baampôna, kwa!" ya tloga ya tsamaya. Ga goa ka ga tsaya sebaka se seleele e ise e boe. Ke ne ka è bôna e sale kgakala, mme ka mo raya, ka re; è etla. A ntaêla gore ke tle ke e sale moragô ka ke ne ke setse ke neetse dinku. Erile ge etla ya êma kwa kgorong ya setlaagana, ya gana go tsêna kafateng.

Ka e bitsa mme ya êma ya tsoka mogatla, ya gana go nkatamêla. Ge ke êma go ya kwa go yôna, ya hulara ya tsamaya. Ka tswa ka e sala moragô, mme ya nkêtêlla pele go fitlha kwa sekgweng. Ge re sena go tsêna mo sekgweng, ya ntshia ya ntimêlla. Ka êma, ka e letêla mme la bofêlô ya tla ya mphitlhêla. Gapê ge e tla e ntebile, ya êma. Ka ya kwa go yôna, mme ya nkêtêlla pele gapê, go fitlhê e mpontshê phôlôgôlô.

E ne e bolaile namane e tona ya photi. Ga kea ka ka lemoga mokgwa o e neng e e bolaile ka ôna. E ne e se e e neng e ka e tshwara ka lebelô. Lege ke batla motlhala wa ge di siane, ka se ka ka o bôna; mme la bofêlô ka lemoga gore e e thubeletse mo taong. Ka e tsaya ka e rwala. Erile ge ke tsêna kwa gae, ka be ke sa ithate. Mogolle a itumêla thata go bôna tirô ya mpya ya gagwê, mme a ntaêla gore ke bue photi, ke mo apêêlê serope sa yôna.

Ge nama e sena go butswa, a nwa morô wa yôna, mme a rôbala. Erile bosigo, a ntsosa a nthaya, a re, ke mo fe morô gapê a nwê. A tsoga a tsogile, a be a nthusa go gama dikgomo. Ké gôna ka lemoga gore nama ya phôlôgôlô ké setlhare. Le ênê ô ne a makala thata go bôna a fodisitswe ké morô wa photi, mme a rata mpya ya gagwê go feta pele, a e tlotla a e solofêla. Ô ne a ikaêlla gore motsing e tlaa swang, ô tla e boloka sentlê.

Mogolle ô ne a utlwa botlhoko thata ge a se ka a bôna sebaka sa go dirêla mpya ya gagwê phitlhô e a nenga e eleditse. E ne ya swa ka mokgwa o re se kang ra o itumêlla. Re ne ra bolla mo gae go ya kwa morakeng o mogolo, kwa Odi. Re ne re tshotse mefagô le dikobô tsa rona ka dipelesa di le tharo, mme tse pedi re di pagame.

Bosigo ba rona ba bobedi, re bo robetse kwa mogobeng wa Phitshane. Lege e ne e le ka kgwedi ya Phukwe, go ne go sa le metsi a matona mo mogobeng. Dipelese tsa rona tsa nwa, le rona raa nwa. Batho bangwe ba na ba kile ba thibêlla gaufi le mogobe. Go bônala gore ba ne ba itaya dikgomo tse dintsi. Ba ne ba agile lesaka le le thata gaufi le mogobe. Mo go lônâ, re ne ra tlhatlhêla makaba a rona.

Rona re ne re robetse fêla kafa tlase ga setlhare se setona sa motšhotlhô. Baampôna ô ne a batlile tlhaga kgakajana le rona mme a rôbala mo go yôna. Golwakwena a tshoka a re, "Ga ke rate mpya ya me e rôbala kgakala le nna mo go ntseng jaana." A e bitsa mme ya tla ya rôbala gaufi naê fa a neng a e aletse teng. Ge ke mmotsa gore a ô a boifa, a nthaya a re, ô boifêla mpya ya gagwê.

Ga kea ka ka tlhôla ke mmotsa dilô tse dintsi. Re ne re tshwerwe ké borôkô ba ntlha ge ke utlwa mpya e re: "Kgwê-ê." Erile ge ke tsoga go bôna se se neng se e bolaya, ka ultwa e setse e lla kwa gare ga sekgwa. Ka tsosa Golwakwena go mo raya, ke re, mpya ya gagwê e ile. Erile ge a tsoga, a re "Ke eng?" Ka re, "Utlwa, mpya e tshwerwe ké selô." Ka nakô e, e ne e sa tlhôle e utlwala thata.

Ga, a ka a itshwenya go êma go bôna gore mpya e kabe e tsherwe ke eng. ô ne a nna ka kutlobotlhoko e tona. Erile ge a sena go botsa gore ke eng, a re fêla, a re, "A mpya ya me, ka na ke tla e bôna kae gapê; selô se se bosula jang." Ka mmotsa gore ke eng, mme a didimala ka lebaka bakeng la kutlobotlhoko. La bofêlô a re, "Kana phiri e e bosula jang." Ka lemoga gore mpya e tshwerwe ké phiri.

Ke ne ka lemoga gore Mogolle ô utlwile botlhoko thata, gobane ke ne ka leka bo bua naê gore a mpolêllê kafa phiri e tsereng mpya ka gôna, mme a se ka a bua. Le nna ka nosi ke ne ke utlwa botlhoko ka ke ne ke itse kafa e neng e le molemô kateng. Ge ke bôna gore ke mo tshwenya ka go mmotsa, ka mo lesa.

Ô tsere baka le lelele a ise a rôbale, mme a ntlhobaetsa ka a se ka a lesa go khutsa. Ke ne ka bôna gore ô paletswe ké go lla bakeng la bonna; legôna ga ke dumele gore ô bile a tlhôla a tshwara borôkô moragô ga foo. Ô ne a ntsosa phakêla thata go re re belese makaba. Ka utlwa botlhoko ka e ne e le gôna ke tshwereng borôkô, mme ka tsoga lege go ntse jalo.

Go tloga fa re neng re letse teng, re tlhotse re tsamaya letsatsi lotlhe re sa bue. Ke ne ke eletsa go bua, mme ka fitlhêla Mogolle a sa ipaakanyetsa go bua le nna. Re ne re tshwanetse ra be re letse nageng gapê, mme ka mokgwa o a neng a utlwile botlhoko ka ôna a be a lebala go gakologêlwa gore dipelesa di tshwanetse tsa ikhutsa. La bofêlô le tsona tsa gana go tsamaya, go supa gore di lapile.

Lege go ntse jalo, ga-a ka a êlatlhôkô sepê go fitlhêla ke mo gakolla gore re tshwanetse ra belesolla dipelesa gore di ikhutsê legôna di fule. Ô ne a supa gore ô utlwa se ke se buang ka go faposa makaba a ntse a didimetse, mme ra a belesolla. A fula mme le rona ra ntsha mefagô ya rona raa ja, lege ekete êne Mogolle ô jelê go se gonene, ka pelo ya gagwê e ne e le botlhoko.

Re gorogile kwa morakeng ka maabanyane a tsatsi la rona la bonê mo nageng. Dikgomo di ne di ise di goroge ka di ne di paka metsi kwa mogobeng wa Dikgokong. Dinku le dinamane di ne dii nwa mo sedibeng sa Matlhware, ka di ne di ka se ka tsa kgôna go nwa kwa Dikgokong. Mogobe o, o ne o tshwara metsi go fitlha bofêlô ba kgwedi ya Diphallane. Fagongwe o ne o se ke o kgala go filtha pula e ne; bogolo ngwageng o meraka e seng metsi teng.

Ka nakô e, go bonetse gore go tla dika go sa kgala ka ge meraka e mebedi e megolo ya kgosing (wa Magosigosi le wa Masitlaoka) e ne e se kwa teng. Ere ka ge pula e ne ya na thata ka kwa Boswêla-Kgosi ka kgwedi ya Motsheganong, go ne go sa le metsi a mantshi thata teng, mme kgosi ya laêla gore lege khulô e se ntsi thata teng ka nakô ya mariga le selemô, dikgomo di se ka tsa hudusediwa kwa mafulong a tsôna a mariga le selemô. Badisa ba tshegetsatsa taêlô ya kgosi, mme dikgomo tsa bôna tsa dika di akotsê, di sisa, ba tshêla madila a a mafura, a a monate a mariga.

Ka kwa Borakallô, kwa kgomo tsa rona di neng di le teng, le gôna ga dika go akotse go kgabile thata, mme dikgomo tsa rona, tsa tsala, tsa anyisa, tsa alolêla morole

o montsi o o anyileng sentlê. Re ne ra bôna gore ge di kabe di ne di tsala legôna di anyisa ka metlha jaaka di ne tsa dira ka ngwaga o, di kabe di ne tsa ata thata, legôna re kabe re ne re kaêga bangwe ba bahumi jaaka ba ga Ratshipa.

Re ne ra nna malatsi a a somê-le-metsô-e-menê kwa morakeng, mme ra itumêla thata ka ge dikgomo di ne di le dintlê thata mo nameng. Ke ne ka tshwenngwa ké mogolle ka ge a ne a ntse a le mo khutsafalong ya ge mpya ya gagwê e ne e jelwê ké phiri. Ke ne ke ile ka gopola gore ò tlaa re ge a sena go tsêna kwa morakeng a lebala mpya e, ka a ne a rata dikgomo thata, legôna a na le mpya e 'ngwe teng, e ntlê, e e lebelô, e e bogale thata. Fêla e ne e sa rutêga jaaka mpya ya gagwê, Baampôna. Yôna e ne e bidiwa Bantlhoi, mpya e khunou e e mabônô a monate, e e lebelô le sa tseweng kgang.

13. TAU E E NE YA ITIRA MOTHO.

Ekile ya re ka sebaka sengwe basadi bangwe ba ya go batla dibapalô tsa naga. Erile ge ba boêla kwa gae ba rola mo tseleng go ikhutsa, mme ba re, "A re ke re utlwê gore dibapalô tsa rona di ntse jang?" Ge ba di ja, ba fitlhêla dibapalô tsa mosadi o mongwe, di le monate mme tsa ba bangwe di le botlhoko.

Ge ba lemoga selô se, ba raya mong wa dibapalô tse di monate, ba re, a di latlhê mme a yê go batla tse dingwe. Mosadi o a di latlha mme a ya go batla tse dingwe gapê. Erile ge a kgobokantsê mo go neng go mo lekanye, a bowa go tshwara balekane ba gagwê, mme a fitlhêla ba se teng fa a neng a ba tlogetse teng. Go tloga fa, a fologêla kwa nokeng, mme a fitlhêla Mmutlê a ntse fa thokô ga noka a gêlla metsi.

Mosadi a raya Mmutlê, a re, "A O ke O nnosê." Mmutlê a araba, a re, "Ga go se nka go nosang ka sôna; gobane senwêlô se ke gang ka sôna se, ke se se nwang ka rrêmogolo Tau, le nna, fêla." Mosadi a boêla, a re, "Mmutlê, nkgêlê metsi ke nwê." Mmutlê a araba jaaka pele, a re, "Ga go se nka go nosang ka sôna, gobane senwêlô se ke gang ka sôna se, ké se se nwang ka rrêmogolo Tau, le nna, fêla."

Mosadi a phamola segô mo go Mmutlê a ga metsi a nwa, mme Mmutlê a sianna kwa gae go bolêlla Tau se mosadi a se dirileng. Mosadi erile a sena go nwa, a baa segô fa fatshe mme a tsamaya. Erile ge a sena go tsamaya, Tau ya tsêna kwa sedibeng; ge e gadima, ya bôna mosadi a tsamaya kwa kgakala, mme ya mo latêla.

Erile ge a gadima, a bôna Tau e tlhaga e mo setse moragô, a ôpêla, a re:

Mmê ô ne a ka se ka a ntesa ka ya dibapalong,
Dibapalô tsa naga, dijô tsa naga Hoo!

La bofêlô Tau ya atamêla mosadi, mme ge a bôna gore e tlaa mo tshwara, a tikêla ka sekhu. Ba simolla go potedisana ka sekhu. Mosadi ô ne a rwele masêka mo matsogong mme a apere ditalama tse dintsi. Tau ya mo raya, ya re, a e adimê ditalama go apara, le masêka go rwala.

A e adima ditalama le masêka, mme fa moragô Tau ya gana go di busetsa mosadi. Mosadi a simolla go koba Tau go tsaya dilô tsa gagwê. Ge a ntse a e kobile, Tau ya wêla fa fatshe, mme mosadi a e pinêlla. Fa moragô ga sebakanyana ge Tau e bôna mosadi a ntse a e gateletse, ya bua, ya re, "Rakgadi a ke O ntlogê godimo ka e le kamosô, mme re tshwanetse go tsoga."

Mosadi a tloga Tau godimo, mme Tau ya tsoga ya simolla go koba mosadi. Ba dikolosanya ka setlhare go fitlhêla mosadi a wê. Tau ya nna mosadi godimo, mme la bofêlô mosadi a raya Tau, a re, "Malome, a ke O ntlogê godimo ka e le kamosô, mme re tshwanetse

go tsoga. Tau ya tloga mosadi godimo, mme a simolla go koba Tau. La bobedi le gôna Tau ya wa, mme mosadi a e nna godimo. Ya kopa gapê, ya re, "Rakgadi, a ke O ntlogê godimo ka e le kamosô mme re tshwanetse go tsoga."

Mosadi a tloga Tau godimo, mme Tau ya koba mosadi gapê go fitlhêlê a wêlê fa fatshe gapê. Fa moragô ga sebakanyana mosadi a kopa Tau gore e mo tlogê godimo; Tau ya re, "Hi ha! Wa re ke Go tlogê godimo ké nakô ya go tsoga? Ga ke se bone sebaka se O se bolêlang seo Ge Wêna O santse O bôna sebaka sa go tshameka, nna ga ke se bone, ke bôna sa Go go ja.

Tau ya simolla go ja mosadi, mme ya êlatkhôkô gore e se ka ya gagola letlalô la gagwê. Ge e sena go mo fetsa, ya tsaya letlalô la gagwê ya le apara; le mesese ya gagwê ya e tswala, mme ya tshwana le mosadi ka popêgô. Go tloga fa, Tau ya ya kwa gabô mosadi. Erile ge e tsêna kwa gae, monna wa mosadi o a jelweng a gopola gore ké mogatsê, mme a re, "Nkgonne, ntshêlle mafyi ke nwê." Tau ya araba, ya re, "Ga nka ke ka Go tshêlla mafyi."

Ngwana a bitsa mmagwê, a re, "Mma, ntshellê mafyi ke nwê." Mmagwê a re "Raa mogoloô a Go tshêllê O nwê." A boêla kwa go mogolowê, a re, "Nkgonne, ntshêllê mafyi ke nwê." Mogolowê a araba, "Nka se ka." Ngwana a ya go mmagwê, a re: "Mma nkgonne ô gana go ntshêlla mafyi; ntshêllê mma ke nwê."

Mmagwê a re, "Ke ileditse mogoloô go ya dibapalong, ga ke itse gore go kabo go diragetse eng. E-ya kwa go Mmutlê O mo rêê a go tshellê mafyi O nwê." Mmutlê a mo tshêlla mafyi, mme mogolowê erile ge a bôna a a nwa, a re, "Tlaa ke a a nwê naô." Ngwanyana a ya kwa go mogolowê ka mafyi mme ba a a nwa mmôgô.

Erile ge ba ntse baa nwa mafyi, a rôthêla mo seatleng sa ga monnawê. Mogolowê a a latswa, mme loleme la gagwê la ngapa letsôgô la ngwana la be la tswa madi. Le ôna madi a a latswa. Ngwana ge a bôna selô se, a bitsa, a re: "Mma o nngapile go ntsha madi a me go a

latswa." Mmagwê a bua, a re, "Ga ke itse gore go diragetseng ka mosetsana o. Ke mo ileditse go ya dibapalong, mme a tsamaya jaaka Tau, jaanong ebile ò boa a tshotse popêgô ya Tau."

Ka yôna nakô eo, dikgomo tsa gôrôga; mosetsana a tlhatswa dikgamêlô go ya go gama. O ne a ya kwa dikgomong go gama, mme ge a atamêla kgomo go e kaa, kgomo ya gana go êma. Dikgomo tsa gana go gamiwa tse tsotlhe. Mmutlê ge a bôna tiragalô e, a re, "Ké goreng ge O sa eme dikgomo fa pele?" A araba, a re, "Mmutlê, bitsa kgaitsadiô, wêna le ênê lo êmê dikgomo fa pele." Monna wa mosetsana o, a bua, a re, "Ké ka baka laeng ge dikgomo kajeno di gana a di gama. Ô tlhôla a di gama di sa tshabe."

Mmabô a re, "Kea makala gobane ò gama dikgomo tse ka metlha a sa batle thusô. Ke gakgamala ge e ka re ge a tswa kwa nageng, a tla a tshotse mokgwa le tlhagô ya Tau. Ge mmagwê a bua mantswe a a re, "Ge O bua mantswe a a ntseng jaana go nna, ga nkitla ke tlhôla ke gama dikgomo tsa gago." A be a nna fa fatshe.

Mmabôna jaanong a raya Mmutlê, a re, "Ntsisetse kgamêlô sio ke gamê. Ga ke itse gore go diragetseng ka mosetsana ." Ge a sena go gama a raya Mmutlê, a re, a tsêê mafyi a a ise kwa tlung. Mmutlê a tsaya mafyi a a isa kwa tlung ya mosetsana o dikgomo di gannêng a di gama. Monna wa gagwê ka a ne a ise a je sepê, a tsaya mafyi a nwa.

Erile ge bosigo bo sena go tsêna, mosetsana a rôbala. Ge a sena go tshwarwa ké borôkô, batho ba bôna bowa ba tau bo lepeletse mo go ênê. Ba re, „Nnare selô se ke eng se? Ammaarure selô se gase motho se. Ké sôna se dirileng gore dikgomo di gane go gamiwa." Batho ba motse ba phuthêga go tla go bôna kgakgamatsô e kgolo e. Ba simolla go akanya gore go ka dirwang.

Ba bôna gore se se molemô ké gore go rutlollwê ntlo tau e ntse e robetse. Ga rutlollwa ntlo, ga ba ga ntshiwa dilô tsotlhe tse di neng di le mo tlung. Ge ba sena go ntsha dilô tse tsotlhe, ba tsaya dingata tsa bojang ba di baa mo

godimo ga tau. Ba di lôkêla mollô mme ba re, "Mollô tshuba tau mme o tlogêlê pelo." Mollô wa tshuba tau mme wa tlogêla pelo.

La bofêlô pelo ya kgwatlhamêts'hêga ya wêla fa fatshe. Mmamosestsana a e tsaya a e lôkêla mo legapeng. Ge dikgomo di tsala, a gamêla mafyi a e nngwe le e nngwe a ntlha mo legapeng le. Legapa la simolla go gola, go fitlhele le be le tshwarê selekanyô se se ka tsholang motho; mosetsana le ênê a nna a gola kafa teng ga lônâ.

Ka letsatsi le lengwe mong wa lapa a ya kgonnye, mme a laêla Mmutlê, a re, a sale a tlhatswa megopo, dipitsa le maswana. Erile ge a sena go tsamaya mosetsana a sala a tswa mo legapeng; a fêêla ntlo, a baakanya tsotlhe tse di moteng ga yôna jaaka a ne a tlwaetse go dira pele. A laêla Mmutlê, a re "Ge mme a tla a botsa gore go ne go dira mang tirô e, O bolêlê gore go ne go dira Wêna." Ge a sena go fetsa, a iphitlha.

Erile ge mosadi a boa kwa kgonnye, a fitlhêla ntlo e feetswe, dilô di baakantswê sentlê, a botsa Mmutlê gore dilô di ne di baakanngwa ké mang mo tlung. Mmutlê a araba, a re, ké ênê a dirileng dilô tsotlhe, mme mmamosetsana a belaêla. La ntlha a ya kwa legapeng go ya go bôna gore le na le eng. A fitlhêla go se sepê mo go lônâ. A batla mo tlung mme a bôna morwadiê. A mo aparêla, a mo atla, mme go tloga fa a nna le mmagwê a dira tirô ya gagwê jaaka mo malatsing a pele. Mme a se ka a tlhôla a nyalwa.

14. GO TLA GA BATHO-BASWEU KWA KAPA.

Morafe wa ntlha wa Europa o ô boneng lefatshe la Kapa, ké Mapotokisi. Morafe o, ké ôna morafe wa ntlha wa merafe ya Europa o o itshwentseng ka go batlisisa boleng le tlhomamô ya lefatshe la Afrika. Pele ga

patlisisô ya bôna, go ne go se opê morafe wa Europa o ò neng ò na le kitsô ya nnete ka lefatshe la Afrika, batho ba lônà le maruô a lônà.

Monna wa ntlha yo ò boneng lefatshe la Kapa, ké molaodi wa dikêpê wa Mopotokisi yo ò neng a bidiwa Bartholomew Diaš, ka ngwaga wa 1486. Monna wa Moesimane yo ò neng abidiwa Drake, le ênê ò ne a feta ka lônà motlheng a le mo leetong la gagwê le le itsegeng la ge a potologa lefatshe. Erile ka ngwaga wa 1620, banna ba babedi ba balaodi ba dikêpê ba England, ba emisa dikêpê tsa bôna teng, mme ba tsaya lefatshe le mo leineng la Kgosi ya bôna James I.

Fa moragô ga sebaka sa dinyaga di le masomê a mararo, setlhôpha sa banna ba Holland ba ba neng ba ipopa go gwêba le mafatshe a botlhaba-tsatsi, ba ne ba dumêlana go tlhôma felô ga boikhutsô mo tshikong ya lewatle ntlheng ya borwa, fa dikêpê tsa bôna di neng di tshwanetse go êma teng ge di ya, le ge di tswa kwa botlhabatsatsi. Felô fa go ne ga ba kgatlha ké Table Bay. Fa, ba tlhôma maêmô a dikêpê, mme ba baa batho teng go jala mefuta e mentsi ya dijô tse ditala, le go rêka dikgomo mo morafeng wa lefatshe leo, go dira mefagô ya batsamaisi ba dikêpê.

Monna wa ntlha yo ò neng a kgethwa go nna molaodi wa lefatshe la Kapa ò ne a bidiwa Johan van Riebeek. Ênê le ba a neng a na nabô, ba gorogile mono S. Afrika ka ngwaga wa 1652. Ka lebaka le lelele, motse o ò thailweng ké Johaan van Riebeek, ka taolô ya ba ba neng ba mo rometse mono, ò ne wa nyafala go gola ka ntlha ya ge go ne go se batho kwa Holland ba ba neng ba eletsa go tla go nna baagi ba lefatshe leno. Lege lefatshe la bôna le le lebôtlana, go ne go se se ba neng ba se tlhoka, le se se neng se ka ba kgoreletsa go le tlogêla go ya go aga kwa mafatsheng a sele. Le ne le humile thata bakeng sa kgwêbô e ba neng ba e gwêba kwa mafatsheng a botlhabatsatsi.

Kantlha ya phuduêgô e kgolo e e kileng ya nna kwa fatsheng la Fora bakeng la tumêlô, bontsi ba batho ba

Fora ba ba neng ba sa dumêlane le mokgwa wa kêrêkê ya Rôma, ba ne ba fallêla kwa Holland go na le gore ba diragatse thatô le keletso ya kgosi ya bôna le Kereke ya Rôma. Batho ba, ka puô ya Seesimane ba bidiwa "French Huguenots." Mmusô wa Holland ô ne wa ba amogêla ka boitumêlô, mme ya re ka baka la bobôtlana ba lefatshe la bôna, ba retelêlwa ké go ba tshola teng.

Ka ba ne ba tshwenyegile thata kwa ga bôna, ba dumêla gore mmusô wa Holland ô ba romêlê kwa Kapa go nna baagi teng. Mmusi wa teng mo motlheng oo, e ne e le Mmusi Simon van der Stel. Monna yo, ké o mongwe wa badiredi ba bagolo ba fatshe la Kapa. Ba tsene mono ka ngwaga wa 1688. Ka a ne a le botlhale thata, ô ne a bônna kwa pele gore ge morafe o wa Fora ô ka bêwa felô go le gongwe, ô ka se ka wa lebala setsô sa ôna le puo ya ôna, mme e ka re motlha-mongwe, ba gola maatla, mme ba tsoga kgatlhanô le morafe wa gabô, mme ba gapêla kgosi ya bôna lefatshe la Kapa.

Mme erile ge a ba abêla manno, a ba kgaoganya mme a bapanya Mofora mongwe le mongwe le MoHolland, legôna a dira gore mo dikolong go se ka ga rutiwa puô epê ge e se SeHolland. Maikaêllô a gagwê le keletso ya gagwê, e ne e le go lebatsa Mafora puô le setsô sa bôna. Keletso ya gagwê e ne ya diragala gonne Mafora a ne a lebala puô ya bôna mme ba bua SeHolland. Lege go ntse jalo, batho basweu ba e leng ba setsô sa Fora, le ba itse ka maina a bôna. A mangwe a ôna ké a: Le Roux, Du Plessis, Du Toit le Joubert. Kajeno bôna le MaHolland ba ipitsa Ma-Afrika, gobane ba tsaletswe mono legôna ba bua puô e mphša e ba e bitsang Afrikaans.

15. MOSADI YO O NENG A SA ITSE GO LÔWA.

Go kile ga re mo metlheng ya bogologolo gabo go na e mosadi mongwe. Mosadi yo, e ne e le motho yo ò molemô yo ò neng a se na letshwenyô le motho opê. Ô ne a na le ngwana a le mongwe wa mosetsana mme a nyetswe kwa motseng o ò kgakajana le ga gabo. Mosadi yo, ò ne a tlwaêlana le basadi bangwe ba ba sa siamang. Basadi ba, e ne e le baloi.

Ka metlha ge a na le bôna, ò ne a lemoga gore go mabaka mangwe a ba neng ba se ka ba rata gore a itse se ba neng ba se bua. Selô se sa mo tshwenya thata. Fa moragô a sitwa ké go itshôka, mme a ba botsa gore ké eng selô se ka metlha ba se buang, mme ba leka go se mo fitlhêla. Ba mo raya, ba re, selô se ka metlha ba se buêlang fa thokô, ké sephiri se segolo se ba neng ba sa ikutlwe go se mo itsise kwa ntle go maikanô gore ga kitla a se itsise opê.

Mosadi a solofetsa gore ge a ka itse sephiri seo, ò tlaa se tshola mo mafatlheng a gagwê go fitlgêla letsatsi la bofêlô la bophelô ba gagwê. Ba mo raya ba re, bôna ké setlhôpha sa batho ba ba bidiwang baloi, mme tirô ya bôna ké tirô ya leruô le legolo. Le ênê ge a rata go huma, ò ne a ka huma ge a ne a ka itse go lôa. La ntlha a boifa thata go ka inêêla tirô e e bosula ya boloi.

La bofêlô mantswe a basadi ba baloi, a tsêna mo mogo-polong wa gagwê, mme a dumêla go rutwa boloi. Selô sa ntlha a itsisiwe gore ge a tla itse boloi, ò tshwanetse a bolaya ngwana wa gagwê wa ntlha a rutiwa go lôa ka dipheko tsa gagwê. A bolêla ge ngwana wa gagwê a le mongwe fêla legôna a nyetswe kwa ditšhabeng.

Basadi ba baloi ba mo lemosa gore go ya go tsaya mosetsana yoo kwa a neng a nyetswe teng, e ne e le selô se se bonôlô thata, mme a ba nêêla gore ba ka dira kafa ba neng ba kgôna ka teng. Ga baakangwa gore e tla re bosigô bongwe, ga bollêlwa kwa mosetsana a neng a nyetswe teng, gore a tle a tsêwê mme a bolawê. Mo bosigong

boo, basadi ba baloi le mmamosetsana ba bollêla kwa ga gabo mosetsana. Go ne go se gaufi, mme ka ba ne ba pagame dilô tsa bosigo, ga se ka ga ba tsaya sebaka se seleele go tsêna kwa teng.

Ka nakô ya ge ba bolla kwa gae, mosetsana ô ne a fapaana le monna wa gagwê, ba lwa mme mosetsana a tswa a tshaba. Erile a ise a ee kgakala le legae, a utlwa go tla lesomô la batho kwa pele ga gagwê. A tlêlwa ké poifô le letshogô le legolo mme a bowa le moragô. A siana a ba a feta a tsêna kafa lapeng. A kôkôta lebati mme a bitsa monna gore a bule. Monna a gana ka lebati a mo raya a re "Ga ke rate go Go bôna ka matlhô a me; boêla kwa O tswang teng."

Moroetsana yo a tswa a tshaba ka go ne go se na fa a neng a ka iphitlha teng, mme a bôna setlhare sa mopipi se se neng se le gaufi le ga matsalaagwê, a pogama mo go sôna. Ge a ntse a le mo go sôna, a bôna baloi, ba tla ba se lebile, mme a tshoga go feta ga ntlha. Ge ba tsêna fa go sôna, ba feta ba thibêlla kafa tlase ga sôna. Ge ba sena go thibêlla, ba rêra gore ba tshwanetse ba mo tshwara jang. Ka a ne a le fa godimo ga bôna a utlwa sengwe le sengwe se ba neng ba se bua.

Ge go sena go baakangwa dipheko, ga bidiwa mma-mosetsana gore a tle a supediwê gore ô ne a tshwanetse go dira eng gore a bule lebati le tswetswe. A nêwa leoto la motho, gatwe, a fete a supê lebati ka lônna mme le tlaa bulêga. Mmamosetsana a amogêla sephoko se a neng a se nêwa, mme ênê le lesomô la gagwê ba tsêna kafa lapeng. Ge a le gaufi le mojakô wa ntlo ya ngwana wa gagwê, a supa lebati ka sephokô se a nenga se neilwe. Lebati la bulêga mme baloi ba tsêna mo tlung.

Ge ba atamêla bolaô, ba fitlhêla go le monna fêla, mosadi wa gagwê a se teng. Ba sitwa ké go itse se ba neng ba tshwanetse go se dira ka ntlha ya ge motho yo ba neng ba mo senka a se teng. Ga baa ka ba tshwara monna ka ge ba ne ba sa mo tlhoke. Ba tswa mme mosadi a supa lebati gapê ka leoto la motho mme la tswalêga jaaka pele. Ba boa ba kgobokana go akanya se se neng se tshwanetse go

diriwa ka ge ba ne ba se ka ba bôna se ba neng ba se batla. Ka ba ne ba se kgakala le setlhare sa mopipi, mosetsana a utlwa sengwe le sengwe se baloi le mmaagwê ba neng ba se rêra.

Ba dumêlana gore mmaagwê a tlihabê podi mme a romêlê go bitsa ngwana wa gagwê go tla go e ja naê. Ô ne a tshwanetse go apaa sethwe sengwe sa podi ngwana wa gagwê a ise a tle, mme a mo tsholêla seabê sa gagwê mme a lokêla setlhare se se bolayang mo go sôna gore se tle se bolaê morwadiê. Ge ba sena go tsamaya a fologa mo setlhareng a boêla kwa lapeng. Erile kamosô a bolêlla monna wa gagwê le matsalaê se se letseng se dira- getse, le morêto o baloi ba ikaeletseng go o dira.

Ga goa ka ga tsaya sebaka a ntse a boleletse mogatsê le mmaagwê, mosimanyana a ba a gôrôga a tsisitse thomêlô gore mosetsana ô bidiwa ké mmaagwê. Ka bonakô a tloga a tsamaya, mme ge a tsêna kwa gae, a fitlhêla a se teng, mme bomonnawê ba feta ba mmontsha nama e mmaagwê e neng a e mo tsholetse le e a neng a e itsholetse. Mosetsana a tsaya nama ya ga mmaagwê a e ja, mme a lôkêla ya gagwê mo mogopong wa ga mmaa- gwê. Ge a ntse a ja mmaagwê a gôrôga ka nkgô ya metsi, a rola a dumedisa morwadiê.

Fa moragô ga sebakanyana a roma ngwana go bitsa basadi ba lesomô la baloi go tla go ja naê nama ya gagwê. Ge ba fitlhêla mosetsana a ja nama, ba itumêla thata ka ba ne ba gopola gore ô ja e mmaagwê a neng a e mo tsholetse. A lere nama mme a e baya fa pele ga bôna, a re: "A re jeng nama ké e bomma." Ba wêla nama godimo, mme erile ba ise ba e fetse, mongwe le mongwe a wêla kwa; mme ka yôna nakô eo ba swa ba botlhe.

Banyana ge ba bôna mmabô a sule, ba tlallwa mme ba lla ka kutlô-botlhoko. Batho ba phuthêga go tla go bôna se se diragetseng. Ga nna kgakgamatsô e tôna, mme sellô sa utlwala gaufi le kgakgala.

Fa moragô ga sebakanyana, balli ba didimala, mme mosetsana a tlihalosetsa botlhe ba ba neng ba tsile go tshidisa, ka mo tiragalô e tsileng ka teng. Ge ba sena

go utwa sentlê, ba bua ka lentswe le le lengwe, ba re, "Moipolai ga llelwe." Ba re "Wêna mosetsana, O tlaa tshegofadiwa, gobane O ntshitse dira mo gae."

18. TLOTLEGÔ LE BAGOKGWANE.

I.

Tlotlêgô e ne e le motho yo ka galê a neng a sa rate go dira sepê se se neng se ka utlwiswa mongwe botlhoko. O ne a rata go nna mo thabong ka metlha, legôna a sa rate go bôna opê a le mo khutsafalong. Ka tsela e, a ratwa, a tlotlwa ké batho botlhe, ba bagolo kapô ba babôtlana. Bakeng sa go ratwa le go tlotlwa ké batho, go ne go se sepê se a neng a ka se bolêla, mme sa se ka sa dumêlwa. Se, e neng e le tshwanano gobane ô ne a ithutile go bolêla nnete ka galê.

Selô se se neng sa dira Tlotlêgô gore a nne motho wa boammaarure e ne e le sé: Go tloga mo bobôtlaneng ba gagwê ô ne a na le keletso ya go nna motho wa kêmô e e kwa godimo lege ekete e ne e se motho wa letsalô le le kwa godimo. Gangwe le gapê, ô ne a botsa mmagwê gore ô ne a tshwanetse go dira eng gore a tswe motho yo o kwa godimo. Mme mmagwê ka e ne e le mosadi yo ô botlhale go feta monna wa gagwê, a leka ka natla go bopa kgopolo le tlhaloganyô ya ga morwawê ka go mo ruta gore kêmô e e kwa godimo ga e tswe mo leruong la motho kapô mo tsalong la gagwê. A mo ruta gore poifô-bosula le go tlotla se e leng molaô le tshiamô ké tsôna methêo e mebedi ya tlotlêgô.

Tlotlêgô ô ne a botsa mmagwê gore a mo tlhalosetse se go tlotla tshiamô le go boifa bosula e leng sôna. Mmagwê a mo raya a re, ge a ne a eletsa go tshegets a se e leng molaô le tshiamô le go boifa le go sisimoga se se bosula, ô ne a tshwanetse a ithuta go bala gore a tle a kgônê ka nosi go buisa Lokwalo lo lo galalêlang, le mo

go lōna go kwadilweng dilō tsotlhe tse motho a tshwane-tseng go di itse gore a tle a kgōnê go phela ka tshiamô fa pele ga motho le Mmopi wa gagwê. Tlotlêgô a eletsa ge a ka kgōna go itse go bala gore a tle a ithutê melaô ka go ipalla ka nosi mo Lokwalong lo lo galalêlang.

Ka mmagwê a ne a itse go buisa le go kwala, ô ne a dira gore mosimanyana a ithute kwa gae. Ô ne a rutwa ké ênê mmagwê ka nosi, mme a tshwênnyêga thata bakeng sa go tlohoka dilō tse dintsi tse di sebedisiwang kajeno go dira gore bana ba rutêlê ka pele. Lege go ntse jalo, mosimanyana ô ne a itshwenya go fitlhêlê a be a kgōnê go buisa le go kwala lokwalô ka puô ya gabô. Tirô e yotlhe e, e ne e sa kgatlhe rragwê ka a ne a sa itse go buisa le go kwala legôna a se na keletso ya go itse sengwe sa dilō tse. Se a neng a se eletsa, e ne e le gore mosimanyana a golê a yê bogwêra.

Ka letsatsi lengwe rragwe Tlotlêgô a mo utlwa a bolêla taolô e e reng "Tlotla rrago le mmago gore malatsi a gago a tle a nne mantsi mo lefatsheng." Ge a sena go ithuta a mo raya a re, "A O itse tlhalosô ya taolô e O neng O e bolêla?" Mosimanyana a mo raya a re, "Ga ke e itse, rra." Mme a botsa rragwê ge a itse tlhalosô ya yôna. Rragwê a mo raya, a 1e, ô e itse ka botlalô legôna ô ne a e tshegetsa ka botlalô, ge batsadi ba gagwê ba santse ba phela. Tlotlêgô a raya rragwê a re: "Le nna ké maikaêllô a me gore ke go tlotlê le mmê mo bophelong ba lona botlhe," mme rragwê a 1e, "Nka itumêla thata ngwanaka."

Fa moragô ga sebakanyana, go ne ga tla mo motseng wa gabô Tlotlêgô, monna yo ô rutegileng, mme a kopa kgosi ya motse go mo lêtêlêla gore a simollê go ruta banyana. Kgosi ya thabêla kopô ya gagwê thata mme a simolla tirô ya gagwê. Mo go ba ba neng ba ya thutong ya monna wa motlhalefi e ne e le Tlotlêgô, mme ya re ka a ne a filwe ké mmagwê thuto ya tshimologô, a nna kwa pele ga bana ba botlhe ka kitsô le mekgwa e e siameng. Se, sa dira gore moruti wa gagwê a mo ratê, a mo ikanyê ka a ne a lemogile ge a tletse nnete le tshiamô.

Tlotlêgô a ithuta mekgwa le maitseô a moruti wa gagwê. O ne a elatlhokô mkgwa o a buang le batho ba bangwe ka ôna, mme ka galê a fitlhele a bua le batho ka tlotlô le boikokobetso. A dumêla rure gore sengwe sa tse di tlhokêgang go naya motho kêmô e e kwa godimo, ké thutô e e tseneletseng, mme a ikana gore ô tlaa itshôka go ithuta gore a tle a tshwanê le moruti wa gagwê.

Tlotlêgô ô ne a setse a tshwere buka ya botlhano ge rragwê a mmotsa se maikaêllô a gagwê e neng e le sôna ka ga sekolo sa ga rragwê, mma a botsa rragwê gore a thutô e a neng a e amogêla mo sekolong se a neng a le mo go sôna, e ne e tlhaêla sengwe go mmopa le go mo naya melao yotlhe e e tlhokêgang mo bophelong ba motho. Rragwê a mo araba ka go mo raya, a re ga kgone go mo araba ka ge a ne a sa itse molemô le tshiamô ya sekolo se ênê mo wawê a neng a se tsêna. Se a neng a itse molemô le tshiamô ya sôna ké sa ga rragwê se a neng a se itse.

Tlotlêgô a rays rragwê a re "Rra, ga ke lemoge ge go na le sekolo se se rutang go feta gore motho a itse go tlotla batsadi ba gagwê, le kgosi ya gagwê, le botlhe ba bagolo go ênê, le mongwe yo ô beilweng go nna moetelli wa gagwê. Tse tsotlhe tse, ké se sekolo se ke se tsê nang se di rutang. Legôna ga ke dumele ge go na le melaô e e fetang melao e e mo Lokwalong lo lo galalêlang." Itaeng a tlogêla go tlhola a arabisanya le morwawê mo puong e e ntseng jaana ka a ne a lemogile gore ô bolêla boammaarure.

Fa moragô ga sebaka sa ngwaga, ge Tlotlêgô a ntse a buile le rragwê, morafe le kgosi ba dumêlana go bolotsa bogwêra. Ka sebakanyana pele ga pollô ya bogwêra, Itaeng a fêla a sa botsa morwawê ka ga sekolo sa ga rragwê, mme a mo araba ka gore maikaêllô le keletso ya gagwê, e ne e le go tlhokômêla sekolo se ô neng a le mo go sôna ka a ne a bôna molemô le tshiamô ya sôna. O ne a kopa rragwê gore a mo tlhalosetse se segolo se sekolo sa borraagwê se neng se se ruta, mme a mo araba ka

gore ga go motho yo ò tshwanetseng go itse sengwe ka ga thutô ya sôna ge a ise a ye kwa go sôna.

Tlotlêgo ò ne a botsa rraagwê gore a keletso ya gagwê gore a yê bogwêra e ne e tswa mo go boneng sengwe mo bophelong le maitseong a gagwê se se neng se tlhokisa goie a yê bogwêra. Rraagwê a mo raya, a re, ga go sepê, fêla o ne a sa lemogê lebaka le morwawê a ka se ka a tsêna mo bonneng ka go sa fete ka sekolo sa borraabô ka lônâ. A araba ka gore "Ria, ke ikaêlla mo bophelong ba me botlhe, go Go utlwa le go Go tlotla, legôna ke tlaa dira sengwe le sengwe se ò ntaêlang gore ke se dire; mme, ga ke ikutlwe go dira thatô ya gago ka go ya bogwêra."

Ge Itaeng a lemoga gore morwawê ò ikana gore ga kitla a ya bogwêra a dira gore a se ka a tlhôla a bua sepê naê ka ga bônâ. ò ne a ya kwa kgoseng go bega ge ênê morwawê a sa ikaêlla go ya bogwêra, mme ênê ka nosi a sa bone lebaka le a neng a ka se ka a ya bogwêra ka lônâ gobane ò ne a sa tshwanna go dirisiwa ké ngwana wa gagwê se a neng a sa se laola. Se se neng se tlhókafala, e ne e le gore morwawê o ne a patêlêtsêga go dira thatô ya ga rraagwê. Ò ne a sa bone gore ké eng se se neng se ka dira gore a tlotê molaô wa borraagwê ka go sa ise morwawê sekolong sa bônâ.

Kgosi ya raya Itaeng, ya re, e tlaa bua le mosimane wa gagwê go utlwa nnete ka maikaêllô a gagwê ka ga lebollô. Mme erile ka tsatsi lengwe kgosi ya dira sebaka sa go ikgatlhanya le mosimane go bua naê ka ga lebollô. Mosimane a araba kgosi ka mokgwa o a arabileng rraagwê ka ôna. Kgosi ya mo raya ya re, go ne go sa tlhokêgê gore a yê bogwêra e se ka maikaêllô a gagwê, mme mosimane a dumêla gore ge go buile kgosi go ne go sa tlhole go le opê yo ò neng a ka tlhôla a motshwenya. Fêla ga go-a ka ga nna jalo. Kgosi e ne e sa bua jaaka motho wa kêmô ya yônâ.

Erile fa moragô ga sebakanyana ge kgosi e sena go bua le Tlotlêgô ka go ya bogwêra, go ne ga baakanyediwa ka pele gore bogwêra bo bollê. Erile ge kgwedi ya Lwetse e

rogwa, bogwera ba phalla. Tlotlêgô ò ne a se na kgopolô le ge e le e nnye ya gore rraagwê ò ne a santse a tshotsê maikaellô a go mo isa bodika. Ô ne a na le tumêlô ya gore kgosi e gakolotsê rraagwê gore a mo tlhokomologê, jalo a se ka a ipaballa gore e sa re motlha mongwe, a wêla mo tsietsing. Rraagwê ênê ò ne a ntse a loga leanô la gore a ka mo tshwara a mo isa bogwêra jang.

Ka tsatsi la bobedi ge bogwêra bo ntse bo phaletse, Tlotlêgô a ya go disa ikgomo tsa ga rraagwê ka e ne e le tsatsi la tshipi e bêtêkêlwa sekolo se se teng. Ge a ntse a le kwa tising, a bôna a tlêlwa ké poifô, mme a gakgamala gore a kabe e ne e le eng, ka e ne e le la ntlha a tlêlwa ké poifô e e ntseng jaana. Ka e ne e le mosimane wa tumêlô e kgolo, a khubana fa tlase ga sekhu sa morôbê mme a rapêla. Ga a ka a dira thapêlô e telle. Ô ne a bolêla thapêlô ya Morêna, mme a khubama ka lebaka go letêla karabô ya thapêlô ya gagwê. Ka bonakô, karabô ya tla ya re "Baba ba gago ba-a go batla, mme ba tlaa go tshwara, fêla ò se ka wa ba inêêla."

Tlotlêgô a se ka a utlwisisa karabô e sentlê, mme a boêla a kopa tlhalosô ya yôna. Ka nakô e, ga a ka a bua, mme ò rapetse fêla ka tidimalô. Mo sebakanyaneng se se khutshwane, karabô ya tla ekete ka tôrô. Ô ne a bontshiwa rraagwê a eteletse lesomô la banna pele ba mo khukhetse go mo isa bogwêra. Fa a neng a rapêlla teng go ne go le kgakajana le fa dikgomo tsa gabô di neng di fula teng. Erile a ise a eme, a utlwa mantswe a batho ba duma-duma, mme ka a ne a setse a tlhanyegile, a se ka a êma go bôna gore ké bomang. Ô ne a leka go utlwa gore ké bomang a ntse a ipobile.

Ge a utlwa ba bua ntlheng ya dikgomo a gôgôbêla mo teng ga sekhu, mme ge a sena go tsêna mo go sôna, a kgôna go êma le go batlisisa gore ké bomang. Ka ba ne ba le kgakajana naê, a se ka a kgôna go itse opê wa bôna. Ba ne ba dikologa dikgomo ba batla, ba bitsa mme ba se ka ba bôna opê. Ô ne a setse a itse gore ba tsoma ênê jaaka a ne a setse a bone, mme a dira gore a

se ka a ba ipontsha. La bofêlô ge ba mo tlhoka ba tsamaya. O ne a nna mo sekhung ga be ga tshwara letlatlana.

O rile go tloga fa sekhung sa morôbê, a ya kwa sakeng go nêêla dinamane le go tswalla dikgomo. O rile ge a tloga fa sakeng, a ya kwa gae mme a fitlhêla rraagwê a se teng fa lapeng. Ga a ka a botsa gore o ile kae, legôna ga a ka a akanyetsa mmaagwê ka se se neng se tlhotse se mo diragaletse. Ge a sena go nna fa lapeng sebakanyana, a tloga a ya go bôna moruti wa gagwê le go mo akanyetsa se se neng se mo diragaletse mo tsatsing leo. Moruti wa gagwê a mo gakolla gore a se ka a ya go rôbala kwa ga 'abô bosigo boo. Ka a ne a na le tumêlô e kgolo, a raya moruti wa gagwê a re, ga a boife sepê gobane Modisa wa gagwê a le teng.

Erile ge a boa kwa ga moruti, a fitlhêla mmaagwê a setse a robetse mme a ise a tshwarwe ké borôkô. A mmitsa mme a mmolêlla gore rraagwê o ne a mmatla, legalê o ne a laetse gore a se ka a tsoga a phakêlla gopê. Ka nnete mosimane Tlotlêgô a tsoga a sa ye gopê ka a ne a utlwile taelô ya ga rraagwê. Erile ka nakô ya ge dikgomo di sena go bolla, rraagwê a tla a mo raya a re, a ye kwa sakeng go tsaya mafši, mme a fitlhêla mafši a se teng. Ge a tsêna kwa gae, rraagwê a mo raya a re, mafši a mo mopiping. Tlotlêgô a boa go ya kwa rraagwê a mo reileng a re, mafši a kwa teng.

Ge a ntse a tsamaya, a bôna monna a tswa mo sekhung mme a mmotsa gore o tswa kae, o batlang, mme ênê a araba ka gore o batla mafši. Monna yo a mo tlotlêla, a mo thubêlla. A goa ka lentswe le legolo are "Iyoo nthuseng!" Ya re ka go ne go se motho, a be a kuwa lefêla. A utlwa ênê monna yo a neng a mopineletse a bitsa a re, "Hei, hei, tlaang lo nthuse!" Ga tla banna ba le babedi, ba feta ba thusa morwarraabô go bôfa Tlotlêgô ka kgôlê. Ba ne ba mmôfa molala jaaka mpya, mme ge a goa, a kitlwa ké motho ka moretlwa gore a didimalê.

Banna ba bararo ba, ba tsamaya le Tlotlêgô, o mongwe a mo tshwere ka kgôlê, o mongwe a mo tshwere ka letsôgô

e le siameng, o mongwe ka la molêma. Erile ge ba le gaufi le fa mophatong, ba nna fa fatshe, mme ba roma o mongwe gore a yê go bega gore ba tlile ka motho. Ge mmegi a sa ile go bega, banna ba babedi ba sala ba mo pateletsa go tsola borokgwe go tswala mongatô. Ge a sena go tswala mongatô ba mo raya, ba re, a apolê hêmpê. A ba raya a re, ô ineetse, ô dumêla go ya bogwêra, mme ka a ne a bua ka moa o phuthologileng, ba dumêla rure gore ô ineetse.

Ge ba ntse ba letetse mmegi go bowa, rraagwê a tla a na le kgosi, mme ba feta fêla jaaka ekete ga ba bone sepê. A bôna rure gore bo mo setse. Fa moragô ga sebakanyana ge rraagwê le kgosi ba sena go feta, monna yo ô neng a romilwe go bega a boa, a bolêla gore gatwe ba mo tsisê. Ka ba ne ba dumêla gore o ineetse mo go rupisiweng, ba ne ba sa tlhole ba mmofile. Ge ba mo raya ba re, a fetê a ba êtêllê, a êma ka bonakô a ragoga a tshaba. Mokgosi wa tšhobeletsa, wa re "I-i-u, moloi ô ile." Masomô a thologa, a epologa mo mophatong a mo koba. Mo go bôna go ne go na le disiane tse di ebelô le kana ka la lebotlana.

Ô ne a rile ge a tshaba ba be ba mo potile ntlheng ya gae, mme a ragogêla ntlheng ya nageng. Ka jaana, ba ne ba na le tumêlô gore ba tlaa mo tshwara ka ba ne ba sa dumele gore a ka sia disiane tsa bôna. Kwa tshimologong, banna ba disiane ba ne ba mo gôra diragwê, mme ge go ya sebaka, a ba katoga ka senya go fitlhêlê ba mmônê ka dipaka tsa ditlhare. La bofêlô ba se ka ba itse kafa a tsenyeng ka teng, ba be ba simolla go senka lenaô la gagwê. A tshaba a ba a tsêna kwa gae, fêla ka a ne a sa tswala sepê a se ka a tsêna mo gae go fitlhêlê tsatsi le phirimê. Ge a tsêna kwa gae ô ne a pallwa ké go bua ka ge a ne a rurugile dikodu bakeng la kgôlê e ba neng ba mmofile molala ka yôna.

TLOTLEGO LE BOPHELO BA GAGWE.

II.

Ge Tlotlêgô a sena go fôla dingalô tsa go rutlwarutlwa ké bagokgwane, ò ne a bitsa rraagwê le mmaagwê go ba itsise gore jaaka a wetse dingalô, a sotlêga ka go gôgwa le go setlwa ké bagokgwane jaaka ekete ba teketa mpya, ò ne a ikutlwa go tswa mo gae go ya kwa lefatsheng le a neng a sa itsewe ké opê teng. Ka e ne e le tsatsi la ntlha mmaagwê a utlwa ka ga tiragalô e, a gakgamala thata, a be a batla a tsênwa ké bolwetse bakeng la letshogô le le neng la mo tsêna. Ô ne a kopa gore morwawê a digê moa go fitlhêlê rraagwê a mo tlhalosetse ge a itse sengwe ka se se neng sa diragalla ngwana.

Tlotlêgô ò ne a utlwa se mmaagwê a neng a se kopa, mme erile fa moragô ga sebakanyana, batsadi ba gagwê ba mmitsa go bua naê. Ge a tla fa pele ga bôna mmaagwê a mmolêlla gore rraagwê a re ga itse sepê ka ga se se neng sa mo diragalla. Ka a ne a sa dumele gore go siame gore a ganetsanye le mongwe wa batsadi ba gagwê ga a ka a dira gore a supetse rraagwê kapô mmaagwê gore ò ne a itse sentlê gore rraagwê e ne e le ênê modiradilô. Ô ne a araba fêla ka gore "Ke itumêla thata ge ntatê a sa itse sepê ka ga tiragalo ena, legôna ke swaba ge ke ntse ke tshotse gore tirô e yotlhe e, ké ya ga rrê, mme ke tshotse jaana eseng kwa ntlê ga lebaka."

Ga re itse se batsadi ba gagwê ba neng ba se bua mo sephiring ka ga morwa wa bôna, fêla sengwe ba ne ba se bua ka erile fa moragô ga sebakanyana ge ba sena go bua le ênê ba mmitsa go mmotsa se a neng a ikaëlla go nna sôna mo botshelong ba gagwê, mme a araba ka gore, ò ne a eletsa go ithuta gore a be a tshwane le moruti wa gagwê. Rraagwê ò ne a tletse boikôtlhaô thata ka se a neng a se dirêla ngwana wa gagwê, mme a eletsa ge a ka mo dirêla sengwe go mo phimola dikeledi. A mo raya a re, ò tlaa mmaakanyetsa go mo romêla kwa dikolong tse di kwa kgakala tse di phagameng gore a tle a kgônê go

diragatsa keletso ya gagwê. Ka ôna ngwaga oo, a rekisa dipholo tsa gagwê di le masomê a mabedi, mme ka madi a tsôna a isa Tlotlêgô thutong.

Ka a ne a tlhoafetse go ithuta le go nna thusô mo morafeng wa ga abô, ô ne a ithutêla ka pele legôna a ithuta sentlê thata. Erile ge sebaka sa gagwê sa go ithuta se fêla, baokamedi ba sekolo se a neng a ithuta mo go sôna ba mo tsaya gore a nnê mothusi mo go sôna. Lege go ntse jalo, maikaëllô a gagwê e ne e le go ya kwa gae go thusa go tswedisetsa morafe wa gaabô pele, mme motlha ô ne wa tla gore a yê gae go sebeletsa tswêlôpele ya morafe wa' bô. Kgosi ya gagwê e ne ya ikisa ka nosi kwa go ba ba neng ba mo tshotsê go kopa gore ba mo lêtêlêlê go boêla gae go mo thusa mo tironng ya morafe.

Fa moragô ga go buisana le kgosi ya gagwê ka ga gagwê mookamedi wa gagwê a mmitsa go mo itsise se maikaëllô a kgosi ya gagwê e neng e le sôna ka ga gagwê. Ô ne a araba ka gore, ô tlaa tsaya se bôna ba tlaa se dumêlanang. Mookamedi wa gagwê ka a utlwa sellô sa kgosi ya gagwê, a mo golola gore a yê gae go thusa kgosi ya gagwê le morafe wa yôna. E ne e le ka kgwedi ya Lwetse ge tumêlanô ya gore a yê gae e dirwa, legalê go dirêlwa gore a ipaakanyetse go hudugêla gae ge ngwaga o fêla. Ge kgang ya gore ô tlaa ya gae e utlwala, sekolo se sotlhe sa ngôngôrêga ka a ne a ratwa ké mongwe le mongwe mo sekolong seo.

Ô rile ge a tsêna kwa gae a fitlhêla dilô tse dintsi tse di neng di sekametse go busetsa morafe wa' bô kwa moragô. Sa tse dingwe tse di neng di batla go ê lwatlhôkô ka pele e ne e le bodidi jo bo neng bo setse bo tshwere batho ba le bantsi ka go senyêgêlwa ké dikgomo ka ngwaga le ngwaga. Ô ne a lemoga gore borôlê bo, ba ngwaga le ngwaga bo bo ne bo tsiwiwa ké go pitlagana ga dikgomo mo mafulong a tsôna, gobane meraka yotlhe e ne e boêla gaufi le noka ya Dinwane ge metsi a kgala mo megobeng. Mokgatsha wa noka ya Dinwane ô ne ô sa lekana go tshola maruô a morafe wa Batlhwane. Go ne go tlhokêga mafulô a mantsi kwantle ga felô fa. Tlotlêgô ô ne a gakolla kgosi

mokgwa ò go neng go tshwanetse go okediwa mafulô ka ôna, mme kgosi ya tsaya kgakollô ya gagwê gore ké boammaarure.

Lefatshe la Batlhwane e ne e le lefatshe le le atlhameng legôna le na le phulô e ntlê ya dikgomo le dikhutshwane, fêla le ne le sena metsi mo ntlheng tsotlhe ge e se metsi a noka ya Dinwane, le a megobe mo nakong ya letlhafula. Selô sa ntlha se Tlotlêgô a neng a se dira go thusa morafe wa gabô go okeletsa maruô a bôna mafulô, ò ne a tswa le kgosi le mephatô e meraro, Manôga, Maoketsa le Maipelegi, jaaka ekete ba ile letsholô. Mophatô wa Manôga e ne e le ôna mophatô wa kgosi. Maoketsa le Maipelegi e ne e le mephatô e mebôtlana mo mophatong wa kgosi. Go ne go bolotswê ka dikoloi, dipitse le dipelesa. Lege ekete ba ne ba sa bolla go ya letsholô, ba ne ba bolaya diphôlôgôlô tse dintsi, ba be ba itêêla ditau tse tlhano le bankwê bo le bararo. A le mongwe ò ne a bolailwe ké tau, wa bobedi ò ne a bolawa ké kolo go dikilwe tau.

Maikaêllô a leêtô la kgosi le mephatô ya batho ba gagwê, e ne e le go batla mafelô a go neng go tshwanetse go epiwa metsi mo go ôna go tle go bêwa meraka teng go oketsa mafulô a a neng a ngotlegile thata ka baka la naga go tlhoka metsi. Ka Tlotlêgô a ne a na le kitsô e ntlê ya go lemoga lefatshe le le metsi a fa gaufi, a supa mafelô a mantsi a go neng go tshwanetse go epiwa metsi teng. Ge morafe ò utlwa ge ò tshwanetse wa kgobokanya madi a go êpa, wa bua gore Tlotlêgô ò tsile go ba humanegisa ka go ba batlêla ditshenyêgêlô tse di sa busetseng sepê, wa be wa eletsa ge a ka boêla kwa a neng antse a le teng. Ka a ne a itse thusô e kgolo e a neng a batla go e dirêla morafe wa gabô gaa ka a êlatlhôkô dilô tse dintsi tse ba neng ba di bua ka ga gagwê.

Ka thusô le ka kgakollô ya gagwê, mafelô a a neng a a supa gore a na le metsi a a fa gaufi, a ne a epiwa otlhe mme a phunyêga metsi kwantlê ga matsapa a mantsi. Erile ge metsi a sena go phunngwa le go baakenyediwa

go nosa dikgomo, kgosi ya phutha morafe mme ya abêla kgôrô 'ngwe le 'ngwe lefatshe le batho ba yôna ba neng ba tshwanetse go baya meraka mo go yôna. Erile ka e ne e le selô se sefša morafe wa se ka wa se amogêla ka moa o ò itumêlang. Ba ne ba sa dumele ge metsi a mesima e, a ka kgôna go nosa dikgomo tsa bôna, mme mo nakong ya nyaga tse tharo kapô tse nnê, ba ne ba setse ba lemogile maungô a a molemô a tirô ya ga Tlotlêgô.

Dikgomo tsa bôna di ne tsa tsala tsa alolêla ka tshwannô, legôna tsa tlogêlwa ké go wêlwa ké mosôlê. Ba ba neng ba sala mo moeding wa noka ya Dinwane ge ba bangwe ba hudugêla kwa mafudisong a mafša, ba ne ba lemoga ka pelê gore ge ba sa sale ba ga bôna morago, e tlaa re la bofêlô ba llêla kgama le mogogorwana. Go ne go le batho ba ba neng ba tlogile ka dikgomo di se dintsi, mme erile fa moragô ga sebkanyana, dikgomo tsa bôna di ne di atile go feta tsa ba ba neng ba sala kwa maropeng. Ge ba lemoga selô se, le bôna ba dira gore ba latêlê ba ga bôna. Erile mo dinyageng di se kae, morafe wa Batlhwane wa be ò boetse mo kemong ya ôna ya pele kafa leruong la kgomo le sekhutshwane.

Tlotlêgô ò ne a lemoga gore selô sa ntlha se a neng a tshwanetse go se dira gore a tle a kgônê go tswedisetsa morafe wa gabô pele, ò ne a tshwanetse, a leka go thusa go tsholetsa maruô a ôna. Ô ne a itse jaaka mongwe le mongwe a itse gore bodidi ké mmaba o mogolo wa tswêlôpele ya motho. Ga go morafe kapô motho yo ò ka tswêlang pele ge a le kwa tlase mo leruoung. Go phela bophelô jo bo itekanetseng ga motho, go tswa mo go jeng le mo go apateng ka tshwannô ga motho. Ge Motswana a re: Tsiê e thata ka moswang, ò raya gore ga go motho yo ò ka dirang sepê a le tlala.

Tirô ya ga Tlotlêgô ya go thusa setšhaba sa gabô go tsosa leruô la bôna, e ne e le tirô ya ntlha ya ditirô tse dintsi tse a di dirileng, moragô ga foo go bopa le go aga morafe wa 'abô ka go ò ntsha mo lefifing la bosilo le go ò baa mo kemong ya tlotlêgô e meafe yotlhe ya tswêllô-pele e leng mo go yôna. Selô sa bobedi se a neng a se dira

go ntsha setšhaba sa gabo mo leganong la mmaba o bidiwang khumanêgô le go ò baa mo kemong ya kgalalêlô e e leng ipelafatsô ya ba ba segô ba ba seng kae ba ba neng ba tlhôngônôlôfalediwa go e tshwara, ò ne a gakolla kgosi gore batho ba dirisiwê go sala moragô ditsela tse dimphša tse go sebediwa mmu ka tsôna gore o tle o kgônê go ntsha maungô a ôna ka botlalô.

Jaaka la ntlha ba se ka ba dumêla gore go nego le tsela e 'ngwe e go neng go ka atisiwa dikgomo, dinku le tse dingwe tsa maruô a bôna ka yôna, ga ba ka ba dumêla ge mmu o ka sebediwa ka tsela e 'ngwe gore o ntshê maungô ka bontsi. Tsela e ba neng ba e itse ka ga dikgomo le mabêlê, e ne e le ya go batlêla dikgomo ngaka gore e di alafê, e di ntshetse leswalô le le tshwanetseng go tshubêlwa mo sakeng ka kgwedi e 'ngwe le e 'ngwe ge e rogwa; le mabêlê go batlêlwa methusô e e tshwanetseng ya tshubiwa mme mesidi ya yôna ya funêllwa mo bojanye jo bo mo ditlhofig tsa tshimô, gore mabêlê a golê, a tsalê, a enye ka tshwannô. Mothusô o mogolo wa mabêlê ké mafura a phofu a diphilô. Ké ka moo Motswana a tlotlileng mafura a phofu thata legôna a ka tsamayang leêtô le leleele go a batla.

Tlotlêgô ò ne a dumêla ka natla gore ditumêlô tse dintsi tse di se nang nnete tse batho ba rona ba di kgo-maretseng, ga ba ka ke ba di latlhisiwa ké go rêrêiwa ka molomo ge e se ka tirô ya diatla. Se se dirile gore sengwe le sengwe se a neng a se tsisa mo morafeng wa 'abô go ò tswedisetsa pele se ne se amogêlêtshêga ka pelê, ka maungô a sôna a ne a akofa a bônala, mme a nne thusô e tona mo go ôna. Go bua boammaarure, tirô ya gagwê mo go ageng le go tswedisetsa morafe wa gabô pele, ka go o thusa go o ntsha mo lehumeng le le neng le setse le o wetse, e re sita go e bônatsa ka botlalô bakeng la lokwalonyana lo re lo baakanyang le, le nakonyana e khutshwanyane e re le baakanyang mo go yôna. Re ka e bôna, ra e utlwisisa, ra e lebogêla ge re tlhaloganya tlhokô le makete a go aga le go êtêlla morafe.

Mo tirong e e kana-kana e, e Tlotlêgô a neng a e dirêla morafe wa gabô, go ne go se tsatsi lepê le a neng a gopola sengwe ka boleng ba gagwê. Se e ne e le keletso ya gagwê, e ne e le go dirêla morafe wa gabô mo malatsing aotlhe a botshelô ba gagwê. ò ne a lemogile se mmaagwê a kileng a se mmolêlla a salê mmôtlana gore tlotlêgô le leina la motho, di tswa mo boitsholong ba motho, le mo go sisimogeng bosula, le mo go tlotleng se e leng molaô le tshiamô. Dilô tsotlhe ò ne a sa di sala moragô, mme ka metlha a rapêlla gore a fiwê botlhale le tlhaloganyô gore a tle a gakollê kgosi ya gagwê le morafe wa yôna ka tshiamô.

Jaaka re itse ge lefatshe le se na tebogô, go ne go le teng batho mo morafeng wa'a bô ba ba neng ba fufêga ge kgosi e utlwana le Tlotlêgô, e mo tlotla, e mo ikanya, mme ba naya kgosi dikgakollô tse di bosula. Ba supetsa kgosi ge Tlotlêgô a se na sepê le bana ba kgosi, mme le yôna kgosi a itira jaaka eketê ò-a e tlotla gore e mo nêê kêmo e e kwa pele gore a tlotlwê ké batho. Kgosi ya dira jaaka eketê e tsaya se batho ba neng ba se bolêla, mme e itse sentlê gore ké batho ba ba batlang go tsenya kgôtlhang fa gare ga gagwê le motho wa gagwê wa boikanyô. Go bua boammaarure, yôna kgosi ka nosi e ne e sa itse se e neng e ka se dira go leboga Tlotlêgô mo ditirong tse dintsi tse a neng a di direle go e thusa le go tswedisetsa morafe wa yôna pele.

Erile ka tsatsi lengwe ga tla kwa kgosing, mongwe wa barwa kgosi yo o tlotlegileng, yo o itsegeng, a botsa kgosi ge e itse ge Tlotlêgô a senya batho, a ba ruta gore ba se ka ba itse ba ba tona mo go bôna. Kgosi ya bolêla ge e sa bolo go utlwa ge Tlotlêgô a leka go e senyetsa bogosi le go itirêla ba gagwê. Kgosi ya botsa ênê mmolelli wa yôna gore a e gakollê gore go ne go ka dirwang ka motho yo o tshwanang le Tlotlêgô, mme a gakolla kgosi gore selô se se tshwanetseng moikgomosi yo o tshwanang le Tlotlêgô, ké gore kgosi e dirê gore go

lerwe mongwe wa barwa kgosi yo o tlotlegileng, yo o itsegeng a apesiwê dikobô tsa kgosi tsa bogosi, mme go lerwe pitse ya kgosi e e pagangwang ké kgosi fêla, go pêgwê motho yo mo go yôna, mme go dirwê gore Tlotlêgq a e gôgê a ete a goa a re, "Se ké se se dirêlwang go kgosi e itumêllang go mo tlotla."

Kgosi ya laêla gore go tsisiwe diaparô tsa yôna tsa bogosi. Di ne di dirilwe ka matlalô a dibata tse magosi a di tlotlileng. Ge dikobe tsa kgosi di sena go tsisiwa, kgosi, ya laêla gore pitse e tsisiwê le yôna e apesitswe ka bontlê jotlhe, mme Tlotlêgô a bidiwa. Ge Tlotlêgô a sena go tsêna, kgosi ya laola gore diaparô tsa yôna di apesiwê Tlotlêgô mme a pagamisiwê mo godimo ga pitse e e kgethegileng, mme e gogiwê ké ênê morwa kgosi yo o gakolotsêng kgosi go dira tirô e. Go ne go se sepê se a neng a ka se dira ge e se go utlwa, le go dira se kgosi e se laêlang gore a se dirê.

Etile ge tirô ya go êtêlla pitse le go bolêla se thato ya kgosi Tlotlang e leng sôna ka ga Tlotlêgô, Fenyang a utlwa botlhoko bakeng la tirô ya botlhabisa-ditlhong e kgosi e neng ya e mo dirêla. ò ne a fitlhêla go kabe go ne go le bônôlô ge kgosi e kabe e ne ya laola gore a bolawé, bakeng sa go mo tlhabisa ditlhong ka go mo gogisa pitse e pagangwe ké motho wa letsalô le le kwa tlase ga la gagwê. ò ne a tloga fa kgosing a ipipile matlhô gore a se ka a itsiwe ké opê. Lege go ntse jalo tiragalô e, e ne ya itsege mo setšhabeng sotlhe, legôna ga itsege gore Fenyang e ne e le ênê wa bangwe ba ba neng ba lekà go lôkêla kgotlhang fa gare ga kgosi le Tlotlêhô.

Tlotlêgô e ne e le motho wa tsalô le le kwa tlase. ò ne a ikisa kwa godimo ka go itlotla, ka go boifa tshiamollô, ka go tlotla batsadi le kgosi le botlhe ba ba neng ba beilwe go mo êtêlla. Ka tsela e. ò ne a diragatsa polêlô e e reng "Moremogolo go betlwa wa taola, wa motho ò-a ipetla."

Fenyang e ne e le motho wa tsalô le le kwa godimo. ò ne a nyenyefatsa kêmô ya gagwê ka go ntsha pelo ya gagwê seithlaga sa lefufa, le go itêtlêlla go bua puô ya kakô. Re tshwanetse go itse gore lefufa le ja mong-walôna, le gore puô ya kakô ga e kitla e fenya boammaarue. Fenyang o ne a lebala goie "Nonyane e e mephuphuthô mebe e iphatlha ka diphuka tsa yôna."